

Pijaca u Novoj Gradiški: mjesto polisemičnih značenja

Jeftoski, Barbara

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:104479>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-01**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju

Diplomski sveučilišni studij etnologije i antropologije (dvopredmetni)

Zadar, 2022.

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju

Diplomski sveučilišni studij etnologije i antropologije (dvopredmetni)

Pijaca u Novoj Gradiški: mjesto polisemičnih značenja

Diplomski rad

Student/ica:

Barbara Jeftoski

Mentor/ica:

izv. prof. dr. sc. Mario Katić

Zadar, 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Barbara Jeftoski**, ovime izjavljujem da je moj diplomski rad pod naslovom **Pijaca u Novoj Gradiški: mjesto polisemičnih značenja** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 10. lipnja 2022.

SAŽETAK

Pijaca u Novoj Gradiški: mjesto polisemičnih značenja

Ovaj diplomski rad bavi se kulturno antropološkom analizom tržnice u Novoj Gradiški. Polazeći iz vlastitog iskustva, a zatim i iz iskustava sugovornika i sugovornica, autorica sagledava tržnicu kao mjesto polisemičnih značenja. Sukladno tome, uz analizu narativa sudionika *pijace* i vlastitog sudjelovanja na *pijaci* te analize arhivske građe i relevantne znanstvene literature prikazuje se na koji način se novogradiška tržnica stvara i oblikuje te izlazi iz diskursa urbanističkog plana i okvira tržnog reda. Cilj rada je sagledavanje *pijace* kao mjesta polisemičnih značenja na kojem se isprepliću različite prakse i procesi koji se neprestano reproduciraju i transformiraju. Metode koje se koriste u radu su sudioničko promatranje, polustrukturirani intervjui te fotografija kao vizualno pomagalo. Rad se vodi konceptima društvene proizvodnje i oblikovanja te dimenzijom multivokalnosti u kontekstu antropologije mjesta i prostora .

Ključne riječi: tržnica, *pijaca*, društvena proizvodnja, društveno oblikovanje, multivokalnost, mjesto polisemičnih značenja

ABSTRACT

Open market in Nova Gradiška: a place of polysemic meanings

This thesis discusses the cultural anthropological analysis of the open market in Nova Gradiška. Starting from the personal experience and then the experience of interviewees, the author views the open market as a place of polysemic meanings. The analysis of the narratives of interviewees and personal experiences along with the analysis of archives and relevant scientific literature concerning the market shows how the open market in Nova Gradiška is constructed and shaped and how it goes beyond the discourse of urban plans and market order. The main goal of this thesis is examining the market as a place of polysemic meanings where different practices and processes are intertwined and are constantly reproduced and transformed. The methods used in this thesis are interactive observation, semi-structured interview, and photography as a visual aid. The paper is guided by the concepts of social production and construction and the dimension of multivocality in the context of anthropology of place and space.

Key words: open market, social production, social construction, multivocality, place of polysemic meanings

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. METODOLOGIJA I TEORIJSKI OKVIR RADA	3
2.1. Metodologija rada	3
2.1.1. <i>Rad od doma i rad na terenu</i>	3
2.1.2. Etnologija bliskoga	5
2.2. Teorijski okvir rada	8
2.2.1. Društvena proizvodnja	9
2.2.2. Društveno oblikovanje	10
2.2.3. Multivokalnost	10
3. DRUŠTVENA PROIZVODNJA TRŽNICE	12
3.1. Stvaranje tržnice	12
3.2. Zelena tržnica	20
4. DRUŠTVENO OBLIKOVANJE <i>PIJACE</i>	25
4.1. Autoetnografske refleksije <i>pijace</i>	25
4.1.1. <i>Pijaca</i> kao mjesto formalnih i neformalnih ekonomskih procesa	29
4.1.2. <i>Pijaca</i> kao mjesto susreta	37
4.1.3. <i>Pijaca</i> kao klub na otvorenome	42
4.2. Polisemija <i>pijace</i>	49
5. ZAKLJUČAK	51
6. POPIS LITERATURE	54
7. POPIS KAZIVAČA	56
8. PRILOZI	56

1. UVOD

Novogradiška *pijaca*¹ nalazi se u samom centru grada te je ona mjesto na kojem sam provela dane radeći, kupujući, ali i izlazeći van. Upravo radi navedenog iskustva svakodnevne *pijace* odlučila sam odabrati *pijacu* kao predmet istraživanja za ovaj diplomski rad. Uronjena u njenu svakodnevicu, njene interakcije i društvene prakse primijetila sam da je *pijaca* u Novoj Gradiški jedno kompleksno mjesto na kojem se stvaraju različita značenja. U počecima studiranja i promišljanja o *pijaci* u antropološkom okviru, shvatila sam da je novogradiška *pijaca* u kontekstu antropologije mjesta i prostora zanimljiva za proučavanje jer otkriva puno o lokalnoj zajednici. Budući da se u literaturi koja se bavi poviješću Nove Gradiške ne spominje novogradiška tržnica i da niti jedan od iščitanih radova ne problematizira *pijacu*, odlučila sam se pisati o ovoj temi kako bi približila drugima, a i sebi, koja značenja novogradiška *pijaca* nosi sa sobom te koja značenja joj pridaju njeni sudionici, odnosno lokalna zajednica.

Neka od pitanja koja su mi se javila prilikom istraživanja za ovaj rad su: Koji su faktori utjecali na stvaranje tržnice?, Koje se prvotno značenje vezalo uz tržnicu iz konteksta urbanističkog plana?, Na koji način se tržnica povijesno i ekonomski stvarala? i Na koji način se danas stvara?, Na koji način svakodnevna iskustva oblikuju *pijacu*?, Koja značenja nosi sa sobom *pijaca*? te Izlazi li iz diskursa urbanističkog plana i okvira tržnog reda? Cilj je ovoga rada promatranje *pijace* kao mjesta polisemičnih značenja na kojem se isprepliću različite prakse i procesi koji se neprestano reproduciraju i transformiraju, a koje želim iščitati. Polisemična značenja odnose se na različita značenja koja se prepisuju i koja se stvaraju uz neko mjesto, a na primjeru mog istraživanja to znači da ću kroz autoetnografske opise novogradiške *pijace* pokušati prikazati različita pripisana značenja *pijaci* iz perspektive njenih sudionika, uključujući i moju vlastitu perspektivu. Kao što i Mirna Tkalčić Simetić u knjizi *Hrelić – antropologija prijepornog mjesta* polazi od pretpostavke da je sajam rabljene robe, događaj zasnovan na skupu internih pravila koja se reproduciraju i bivaju podložna pregovaranju (usp. 2016: 50), tako i ja polazim od pretpostavke da je novogradiška *pijaca* u svakoj od prikazanih značenjskih razina zasnovana na skupu određenih internih pravila koja bivaju reproducirana od strane njenih sudionika, a u koju sam uključena i ja osobno kao njena svakodnevna sudionica. Na prethodno spomenuta pitanja pokušat ću dati odgovor analizom arhivske građe, analizom relevantne znanstvene literature i analizom narativa mojih

¹ Lokalni naziv za novogradišku tržnicu je *pijaca* i stoga se u ovom radu vodim i jednim i drugim nazivom. Kada govorim o društvenoj proizvodnji tržnice ili o tržnici u službenijem kontekstu tada koristim naziv tržnica, ali u vlastitim opisima i opisima društvenog oblikovanja *pijace* koristim se nazivom *pijaca* jer kao njena svakodnevna sudionica i građanka Nove Gradiške tako je i u mom kolokvijalnom govoru novogradiška tržnica – *pijaca*.

sugovornika, te kroz samorefleksiju vlastitog iskustva pijace. Budući da ću veći dio rada posvetiti vlastitom iskustvu u podnaslovu *Metodologija rada* problematiziram pitanje terena i što je teren u mom istraživanju te problematiziram pitanje istraživanja na terenu iz insajderske perspektive.

Teorijski okvir iz kojeg polazim u ovome radu formiran je unutar antropologije mjesta i prostora, a najviše se referiram na urbanu antropologinju Sethu Low (2006, 2010, 2017) i na njen višedimenzionalni konceptualni okvir uprostornjavanja kulture te na koncept stvaranja mjesta (Čapo i Gulin Zrnić: 2011). U sklopu konceptualnog okvira uprostornjavanje kulture koristit ću se aspektima društvene proizvodnje i društvenog oblikovanja (Low: 2017). Konceptom društvene proizvodnje obuhvatit ću povijesno-urbanistički i političko-ekonomski kontekst novogradiške tržnice pri čemu ću se koristiti analizom arhivske građe, povijesnih monografija, službenih dokumenata i narativima mojih sugovornika i sugovornica. Dok ću konceptom društvenog oblikovanja *pijace* obuhvatiti na koji način svakodnevna individualna iskustva (u koje posebno stavljam naglasak i na moje osobno iskustvo) oblikuju *pijacu*, skupove značenja koja mu pridaju njihovi sudionici, interakcije pojedinaca i njihove interakcije s fizičkim okruženjem oblikuju *pijacu* kao kulturno značenjsko mjesto. Osim toga, u kontekstu multivokalne dimenzije Margaret Rodman (usp. 1992), novogradišku *pijacu* pokušat ću prikazati kao mjesto mnogostrukih značenja kroz prikaze autoetnografskih opisa, a koje sam podijelila u tri podnaslova *Pijaca kao mjesto formalnih i neformalnih ekonomskih procesa*, *Pijaca kao mjesto susreta* te *Pijaca kao klub na otvorenome*. U zadnjem podnaslovu *Polisemija pijace* bit će obuhvaćena sveukupna analiza etnografskih opisa *pijace* nakon čega slijedi zaključak ovog rada.

2. METODOLOGIJA I TEORIJSKI OKVIR RADA

U ovome poglavlju diplomskog rada prikazat ću metodologiju i teorijski okvir kojima sam se koristila prilikom istraživanja za potrebe rada i kojima ću se koristiti prilikom analize. U prvome dijelu objasniti ću metodologiju istraživanja koju sam podijelila na rad od doma i rad na terenu. Uz to, u podnaslovu *Etnologija bliskoga*, bavit ću se i pitanjem problematike istraživačkog procesa iz pozicije insajdera, ali i općenito problematikom istraživanja s kojom sam se susrela prilikom bivanja na terenu. Zatim ću objasniti teorijski okvir koji ću koristiti u promišljanju teme ovog diplomskog rada iz perspektive antropologije mjesta i prostora. Ono će uključivati konceptualni okvir uprostornjavanja kulture i aspekte društvene proizvodnje i društvenog oblikovanja te koncepta multivokalnosti koji će biti korišteni u daljnjoj analizi istraživačkih pitanja koje sam postavila u uvodu rada.

2.1. Metodologija rada

2.1.1. Rad od doma i rad na terenu

Kako bi pokušala odgovoriti na postavljena pitanja vezana uz ovaj rad odlučila sam pristupiti istraživanju iz perspektive različitih metoda. S obzirom na to da me zanima način na koji se tržnica povijesno i ekonomski stvarala te koje se prvotno značenje vezalo uz tržnicu iz konteksta urbanističkog plana, koristim u analizi arhivsku građu koja obuhvaća urbanistički plan tržnice te službeni dokument tržnice tj. tržni red, ali i monografije i povijesne časopise. Prilikom prikupljanja arhivske, dokumentacijske i novinske građe susrela sam se s nedostatnim brojem informacija vezanih uz novogradišku tržnicu. Naime, iščitavajući povijesne monografije grada Nove Gradiške, primijetila sam da su nekada na području grada djelovale *Novogradiške novine*, a do kojih nažalost nisam mogla doći jer u knjižnici nemaju raspoređenu i digitaliziranu građu što je rezultiralo time da je svako spominjanje tržnice u novinskim člancima ostalo na policama *Gradske knjižnice Nova Gradiška* u zaključanoj i nepreglednoj prostoriji koju su mi pokazali njihovi radnici. Osim toga, u arhivi sam naišla samo na urbanistički plan tržnice iz 1955.godine i dokumenta iz 1980. godine koji prikazuje plan proširenja i preuređenja gradske tržnice, dok dokumenata o samom otvaranju tržnice iz 1966.godine, nema. Bez obzira na manjak građe, a za koju sam smatrala da će je biti više, poslužili su mi neformalni razgovori i polustrukturirani intervjui s prodavačicama i prodavačima koji su prisutni na tržnici dugi niz godina te s direktorom *Eko Konga* koji se bavi djelatnostima tržnice u Novoj Gradiški. Stoga se moja interpretacija prošlosti temelji

prvenstveno na sjećanjima sugovornika, a ne toliko na interpretaciji dokumenata. Razlog zbog kojeg sam podijelila metodologiju rada na rad od doma i rad na terenu je taj što u rad od doma obuhvaćam iščitavanje arhivske i dokumentacijske građe i literature te analizu prikupljene građe na terenu, a samim time i selekciju te građe kako bi ju pretočila u ovaj etnografski tekst. A pod radom na terenu obuhvaćam sva moja posjećivanja terenu, svaki neformalan razgovor i intervju koji bi odradila sa sugovornicima i sugovornicama te svaki odlazak na tržnicu s ciljem sudioničkog promatranja i pisanja terenskih bilježaka. Kada govorim o terenu, moram napomenuti da sam prije početka odlaska na sam teren razmišljala što je uopće teren u mom istraživanju. Naime, prema *Terenu za etnologe početnike* (usp. 2014; 25), Sanja Potkonjak navodi da je prostor terena određen povezivanjem s mjestom, sjećanjem na mjesto, svakodnevnom praksom življenja u mjestu, zamišljanjem mjesta. Autorica također nadodaje da je mjesto kao takvo društveni proizvod koji nastaje i odražava se u interakciji niza aktera, odražava određenu društvenu stvarnost i istovremeno proizvodi stvarnost (ibid.:26). Samim time, osim mene kao sudionice pijace i u svakodnevnom životu, ali i kao istraživačice, i ostali sudionici sastavni su dio svake konceptualizacije terena. Što me sve zajedno dovodi do toga da mjesto lokalizira i konkretizira etnografsko istraživanje, ali je, isto tako, konstrukt koji se oblikuje kulturnim i društvenim praksama te samim etnografskim istraživanjem (ibid.). Nakon promišljanja što je to zapravo teren u kontekstu mog istraživanja, započela sam s odlascima na tržnicu s ciljem odmaka od moje inače poznate pozicije prodavačice ili kupca na *pijaci* te sam se jednim dijelom postavila na poziciju antropologinje. Prilikom mojih prvih par posjeta tržnice s fotoaparatom prodavači i prodavačice su bili nepovjerljivi prema meni te su mislili da sam novinarka i da ih pokušavam prikazati u lošem svijetlu. Međutim, nakon što sam objasnila da istražujem tržnicu u sklopu diplomskog rada, prodavači i prodavačice su pristali na fotografiranje i zvali me na svoje klupice kako bi fotografirala proizvode koje izlažu i prodaju. Tijekom neformalnih razgovora s prodavačima i prodavačicama primijetila sam da su moji sugovornici više opušteniji te mi daju više informacija vezanih uz tržnicu, dok se u polustrukturiranim intervjuima, u kojima su sugovornici snimani, suzdržavaju u odgovorima i/ili daju vrlo kratke i površne odgovore. Kao jedan od razloga zbog kojeg su se sugovornici više osjećali ugodno u neformalnim razgovorima prepisala bi snimanju, a koje je jedna od sugovornica opisala da osjeća pritisak jer mora paziti na koji način će nešto reći i što uopće smije reći jer će ipak sve ostati zabilježeno na snimci. No, s obzirom na to da su me većina prodavača i prodavačica poznavali jer sam znala raditi na tržnici i pomagati roditeljima čija se ribarnica nalazi u sklopu objekata na tržnici, lako sam ulazila u razgovore i uspijevala pronaći

svoje sugovornike i sugovornice koji su ipak bili željni odraditi intervju. Stoga, mogu reći da ono što mi je pomoglo u ovome istraživanju, moja je insajderska pozicija.

2.1.2. Etnologija bliskoga

Pri završetku studija 2020. godine pripremala sam se za prijavu diplomskog rada pri čemu sam se morala odlučiti o čemu ću pisati. Prvo za čime sam posegnula bila je tema za koju sam osjećala da ju dovoljno dobro poznajem, a to je tržnica u mom gradu. Novogradiška tržnica ili *pijaca*, bila je i još uvijek je veliki dio moje svakodnevnice. Da me sada netko intervjuira i kaže mi da krenem od početka opisivati svoje iskustvo tržnice, mislim da bi kao i u filmovima Quentina Tarantina priča išla nelinearno i stoga sam ju tako i odlučila napisati. 2014. godine moji su roditelji odlučili otvoriti OPG koji se bavim uzgojem i prodajom gljiva te je majka svaku srijedu i subotu odlazila na tržnicu prodavati gljive. Naime, srijedom i subotom je špica² na našoj *pijaci* pa je tako majka zaključila da bi joj prodaja i promet bili najveći ako ide na tržnicu tim danima. Kada su moji roditelji izabrali klupu³ na kojoj će prodavati svoje proizvode, iduće tri godine ta klupa bila je imenovana od strane kupaca kao *štanđ s gljivama* i *ona žena s gljivama*. S obzirom na to da je majka krenula s radom na tržnici u vrijeme moje zadnje godine srednje škole i veći dio nastavila za vrijeme mog fakultetskog obrazovanja u Zadru, većinu vremena nisam bila prisutna u gradu, ali kada bih dolazila doma i bila slobodna, znala sam ju povremeno mijenjati na klupi.

Prije nego sam krenula na studij etnologije i antropologije, tržnicu sam promatrala kao mjesto na koje dolaze stariji ljudi i jer su cijene povoljnije nego u trgovinama, ali i kao mjesto nas mladih koji petkom i subotom dolaze piti „prije grada“ ne pridajući veliku pažnju zašto baš na pijacu i s mišlju da je to zapravo nečiji radni prostor. Uvijek mi je bilo zanimljivo tijekom rada na tržnici slušati priče koje kruže i osobne priče prodavača i prodavačica, ali i tome nisam pridavala toliku pažnju nego mi je više služilo kao zabava kako bi mi radno vrijeme brže prošlo. Međutim, s početkom upoznavanja etnologije i antropologije te raznih kolegija u kojima sam polako krenula osvještavati antropološki imaginarij, tako se i moje zanimanje za svakodnevne situacije proširilo i ispreplelo s teorijskim okvirima koje sam proučavala. Odjednom je Nova

² Subotnja špica je u Zagrebu i Splitu na svim medijskim portalima okarakterizirana kao događaj u kojem građani i građanke tog grada sjede i ispijaju kave u određenim dijelovima grada te pokazuju svoje modne kombinacije što svjedoče razni članci na internetu poput ovog: <https://www.cromoda.com teme/%C5%A1pica>. Osim što su spomenuti gradovi kao glavni predvodnici ovog kulturnog fenomena, može se primijetiti da je u Novoj Gradiški subotnja špica sličnog karaktera.

³ Ili štanđ kako ju neki nazivaju; u daljnjem tekstu će biti korištena oba naziva.

Gradiška, grad koji sam u srednjoškolskim danima smatrala dosadnim, bezličnim i bez sadržaja, postao grad u kojem sam na svakom uglu vidjela priliku za antropološko istraživanje. Tako je i *pijaca* postala središtem mog osobnog istraživanja svaki put kada bi došla tamo raditi, a bez da sam u pojedinim trenutcima bila svjesna da upravo tada pletem priče i događaje na *pijaci* u jedno antropološko klupko. Moje zanimanje za *pijacu* produbilo se još više kada su moji roditelji 2017. godine otvorili ribarnicu koja se nalazi u jednom od lokala koji su dio kompleksa novogradiške tržnice. Tada, u udobnosti ugrijanog lokala tijekom zimskih praznika za vrijeme kojih sam najviše pomagala svojim roditeljima, kao u Orwell-ovom romanu *1981*, promatrala sam što se događa vani na *pijaci*, tko sve prolazi, tko zastaje da bi stao popričati sa poznanicima, tko je što kupio i tko se to tamo „svađa i dere“. Osim toga, izlazila bih povremeno ispred ribarnice kako bi uslužila kupce jer su se gljive prodavale izvan lokala, a onda bih i ja sama postala sudionica tih priča. Slične situacije događale su se i za vrijeme mojih formalnih istraživanja na *pijaci*. Došla bih na *pijacu* s ciljem istraživanja za svoj diplomski rad, a naposljetku bi završila kao prodavačica gljiva ili kao pomagačica u ribarnici. Na taj način moje formalno istraživanje neprestano je bilo u doticaju s mojim neformalnim sudjelovanjem u svakodnevnicima radne *pijace*. Na trenutke bih odbila pomoći roditeljima jer sam se htjela fokusirati na istraživanje, ali bi se onda dogodilo da mi naši stalni kupci krenu govoriti „Ajde mala daj mi pola kila gljiva, radim danas umak.“ ili „Jel ti prodaješ gljive danas? Pomažeš mami, ha? Kako lijepo. Može trideset deka i molim te mi daj vrećicu.“ Samim time, moje istraživanje bilo je isprepletano s mojim osobnim životom tj. antropološkim rječnikom, moja pozicija u ovome istraživanju bila je insajderska.

U *Emologiji bliskoga* (usp. 2006: 22), tri autorice analiziraju problematiku istraživačkog procesa iz pozicije insajdera te govore da se njegova ili njena fluidna pozicija dalje komplicira kad istraživač istraživanje pretapa sa svojim osobnim životom, kad se teren i dom preklapaju fizički i društveno. A s obzirom da je moj teren dio grada Nove Gradiške, može se reći prema autoricama (ibid.: 23) da se u istraživanju grada insajderstvo ostvaruje kao kontinuirano promatranje i potpuno sudioništvo, trajno bivanje na terenu, u toj mjeri da se teško uopće razlučuje gdje i kada postaje istraživanje. Kao stalna sudionica na *pijaci*, bilo to kao kupac, prodavačica, kćer vlasnika ribarnice ili kao antropologinja, prilikom istraživanja za ovaj diplomski rad susrela sam se s poteškoćama ulaženja, ali i izlaženja iz terena. Ono što želim ovime reći je da nisam mogla izbjeći svoje iskustvo, koje nije bilo samo terensko, nego i životno. U razgovorima sa svojim sudionicima često sam se znala poistovjetiti s njihovom situacijom ili s onime što govore do te mjere da sam uopće zaboravila da razgovaram s njima

zbog mog istraživanja. Isto tako, problem koji sam imala kao istraživačica, i prije nego sam krenula na teren, bio je svojevrsni osjećaj straha odlaska na teren jer sam pokušavala odgonetnuti kako ću se odmaknuti od inače poznate pozicije prodavačice ili kupca na pijaci, a staviti se u poziciju istraživačice. Ovaj strah se javio zbog poznanstava koje imam ne samo s mojim sugovornicima, nego i s terenom. Kao što piše Valentina Gulin Zrnić, tako sam i ja osjećala da profesionalnu konstrukciju terena gradim u prostoru i vremenu svojega neprofesionalnog svakodnevnog života (ibid.: 76). Osim toga, velika poveznica koju imam s *pijacom* su moji roditelji koji su vlasnici ribarnice na tržnici te su mi često znali prepričavati tračeve koji kruže tržnicom ili neke situacije koje su se događale ne samo njima, nego i ostalim prodavačima na tržnici. S obzirom da sam već imala neku pretpostavku o određenim prodavačima i prodavačicama i iz perspektive mojih roditelja i iz vlastite perspektive, pokušavala sam se odmaknuti od te pozicije da kao istraživačica ne bi zaključivala samo na temelju priča i mišljenja mojih roditelja i mojeg viđenja *pijace* kao prodavačice i kupca. Kao što navodi Sanja Potkonjak (usp. 2014: 31) biti insajderskim etnologom znači propitati koliko smo slični, isti ili različiti od naših sugovornika i sudionika u istraživanju te kako ta bliskost ili istost, odnosno „bliska različitost“ određuje sam proces istraživanja. No, treba napomenuti i da istraživanje kod kuće kao istraživanje vlastite kulture najizravnije upleće autobiografsko u etnologiju, kao što navodi i Jasna Čapo u *Etnologiji bliskoga* (usp. 2014: 32), što zapravo rezultira autoetnografijom. Tako mogu reći i da je ovaj rad svojevrsna autoetnografija jer osim što analiziram i reprezentiram prikupljenu dokumentacijsku, arhivsku i terensku građu te literaturu, u guste opise i analizu uplićem i autobiografske elemente tj. vlastito iskustvo sudjelovanja na pijaci. Međutim, ono što je bitno nadodati je da bez obzira na autobiografske elemente i bliskost ili istost u istraživanju, domaći etnolog uvjetno „postaje“ stranac time što analitičkim postupkom defamilijarizacije, očudenja i refleksije prepoznaje i promišlja blisku drugost (Potkonjak 2006: 32). Stoga, autorefleksijom i defamilijarizacijom odmičem se od pozicije insajderice i na trenutke postajem antropologinjom ovog istraživanja. I za kraj, želim naglasiti da se u ovome radu vodim definicijom da je etnološko znanje situirano i parcijalno, odnosno, kako je i Sanja Potkonjak navela, etnološko znanje odražava realnost, ali tek jedan njezin dio, koji je vidljiv iz jedne pozicije promatranja, društvene i individualne pozicije koja je karakteristična za antropologa u danom trenutku (ibid.: 34) ili riječima James Clifforda u *Writing culture* (usp. 1986), pišem o neobjektivnim istinama.

2.2. Teorijski okvir rada

Nakon metodološkog dijela, htjela bih nešto više reći o teorijskom okviru ovog rada. Govoreći o novogradiškoj tržnici koja je glavni fokus, a ujedno i teren ovog istraživanja, potrebno je istaknuti da je tržnica prostor koji čini dio grada Nova Gradiške. A kada se govori o istraživanju grada, urbana antropologija prema definiciji proučava procese koji oblikuju i preoblikuju odnose čovjeka, prostora i vremena, ljudske prakse i simboličke izričaje u gradu (Gulin Zrnić 2006: 7). U tome kontekstu, tržnica nekog grada može biti mjesto na kojem se otkriva identitet grada i njegovih stanovnika. To je mjesto koje odražava društvene, kulturne, političke i ekonomske vrijednosti nekog grada, ondje stanovnici tj. sudionici međusobno komuniciraju, razmjenjuju i izmjenjuju znanja. Kao što i Valentina Gulin Zrnić navodi (ibid.) grad je kulturno-društvena konstruirana stvarnost, prikazuje slojevitost i simultanost različitosti vremena, društvenosti i kultura, svakodnevno i individualno iskustvo te je ono proces koji nosi sa sobom mnogobrojna značenja, djelomične istine i kontradiktorne stvarnosti. Kao što i tržnica u Novoj Gradiški naizgled djeluje kao *uobičajen* prostor grada, već i prilikom mojih neformalnih bivanja na pijaci primijetila sam da zbog normalizacije *uobičajenih* svakodnevnih praksa, novogradiška tržnica zapravo skriva, odnosno, prikazuje kulturno-društvenu kompleksnost grada. Stoga, novogradišku tržnicu promatram kao kulturno značenjski prostor i proces, a pitanja koja postavljam vezana uz tržnicu je o kakvom mjestu je riječ i tko ga značenjski oblikuje. Na ta pitanja pokušat ću odgovoriti promišljajući kroz koncept stvaranja mjesta i višedimenzionalnog okvira uprostornjavanja kulture. Stvaranje mjesta, prema Jasni Čapo i Valentini Gulin Zrnić u knjizi *Mjesto nemjesto* (usp. 2011: 14) podrazumijeva transformiranje fizičkog izgrađenog prostora u značenjska, simbolička mjesta kroz društvene, kulturne, tjelesne, emocionalne, teološke, ideološke, praktične i druge dimenzije. Dok se konceptualni okvir uprostornjavanja kulture Sethe Low odnosi na produciranje i lociranje (i to fizički, povijesno, afektivno i diskurzivno) društvenih odnosa, institucija, reprezentacija i praksi u prostoru (Low 2017: 7). Kultura se u ovome kontekstu odnosi na višestruke i uvjetne oblike znanja, moći i simbolike koji obuhvaćaju ljudske i neljudske interakcije. Uprostornjavanje kulture, kako autorica navodi (ibid.), u svojoj srži je dijaloški proces koji povezuje društvenu proizvodnju prostora i okoliša i društveni razvoj izgrađenog okoliša s društvenim oblikovanjem značenja prostora i mjesta. Nadalje, kako se navodi, ono okuplja društvene, gospodarske, ideološke i tehnološke aspekte stvaranja materijalnog okruženja s fenomenološkim i simboličkim iskustvom posredovanim društvenim procesima poput razmjene, sukoba i kontrole (ibid.). A upravo pomoću koncepata društvene proizvodnje i društvenog oblikovanja analizirat ću i promišljati o novogradiškoj tržnici. Također, htjela bih naglasiti da kada govorim o tržnici,

neprestano ju vežem uz pojmove prostora i mjesta nekog grada, stoga ću se tijekom ovog rada voditi i teorijskim okvirima antropologije mjesta i prostora, a naglasak ću staviti na koncept multivokalnosti Margaret C. Rodman o kojem će biti riječ u daljnjem tekstu.

2.2.1. Društvena proizvodnja

Tijekom iščitavanja literature vezane za antropologiju mjesta i prostora najviše sam se susrela s radovima američke antropologinje Sethe Low. U svojim radovima autorica se većinom bavi pitanjem prostora i mjesta, a ponajviše u kontekstu urbane antropologije. U svojoj opširnoj etnografiji *On the Plaza: The politics of public space and culture*, Setha Low kulturno antropološkom analizom prikazuje svakodnevnicu trgova u Kostarici pri čemu upliće pitanje prostora i mjesta spominjući koncept uprostornjavanja kulture. U *Spatializing culture* autorica (usp. 2017: 7) gleda na uprostornjavanje kulture kao analitički okvir i metodu za otkrivanje prostorno ugrađenih aspekata kulture kroz prizmu društvene proizvodnje i društvenog oblikovanja. Tako na primjer navodi da društvena proizvodnja osvjetljava kako prostor ili mjesto nastaju te otvara pitanja o političkim, ekonomskim i povijesnim motivima njegova planiranja i razvoja (ibid.: 34). Razlog zbog kojeg sam odabrala promišljati kroz koncept društvene proizvodnje (i oblikovanja) je taj što me prvotno zanima kako je tržnica nastala i kako se stvarala. To jest, zanimaju me društveni, povijesni, politički i gospodarski faktori koji su utjecali na formiranje tržnice. Kako bih pokušala odgovoriti na spomenuta pitanja, konceptom društvene proizvodnje obuhvatit ću povijesno-urbanistički i političko-ekonomski kontekst novogradiške tržnice, pri čemu ću se koristiti analizom arhivske građe, povijesnih monografija, službenih dokumenata i narativima mojih sugovornika i sugovornica. Osim toga, dalje se navodi da koncept društvene proizvodnje nudi i način za razumijevanje zašto se mjesto nalazi na određenoj lokaciji, kako se razvilo u današnji oblik te kako odražava i prilagođava nejednaku moć i društvene odnose (ibid.: 66). A prethodno postavljena pitanja dio su pitanja koja postavljam i ja sama prilikom istraživanja novogradiške tržnice i stoga, konceptom društvene proizvodnje, pokušat ću dati odgovore. No, osim što ću se baviti društvenom proizvodnjom tržnice, ipak će veći dio rada obuhvatiti društveno oblikovanje pijace.

2.2.2. Društveno oblikovanje

Kao što sam već spomenula, drugi koncept pomoću kojeg ću analitički pristupiti ovom radu je društveno oblikovanje. Društveno oblikovanje uključuje fenomenološko i simboličko iskustvo prostora koje se posreduje društvenim procesima kao što su razmjena, sukob i kontrola (Low 2006: 92). Ono daje uvid u stvarnu transformaciju prostora društvenim razmjenama, sjećanjima, predodžbama i svakodnevnim korištenjem materijalnog okruženja u prizore i radnje koje nose simboličko značenje (ibid.). Zasniva se na iskustvenoj dimenziji stvaranja značenjskoga mjesta, dimenziji koja se postvaruje kroz svakodnevne prakse i narative njegovih sudionika (Tkalčić Simetić 2016: 15). Odnosno, kao što navodi Mirna Tkalčić Simetić, individualna iskustva prostora kao kulturno značenjskog mjesta oblikuju se kroz interakcije pojedinaca, kao i njihovu interakciju s fizičkim okruženjem (ibid.). Međutim, potrebno je nadodati da i na oblikovanje iskustava, utječu i značenja proizašla iz diskursa proizvodnje prostora, koja su ugrađena u samu percepciju mjesta (ibid.). Stoga, analizom društvenog oblikovanja *pijace* pokušat ću razumjeti na koji način svakodnevna individualna iskustva (u koje posebno stavljam naglasak i na moje osobno iskustvo) oblikuju *pijacu*, skupove značenja koja mu pridaju njihovi sudionici, interakcije pojedinaca i njihove interakcije s fizičkim okruženjem oblikuju pijacu kao kulturno značenjsko mjesto. Zanimljivo je, na primjer, kako se na *pijaci* uvijek zna čiji je čiji štand, a posebno ako su prodavači i prodavačice već dugi niz godina prisutni na jedno te istom štandu ili, na primjer, uvijek se zna tko ispod štanda prodaje zabranjene proizvode. Također, zanimljivo je i kako se zna da se na *pijacu* ide srijedom, a pogotovo subotom kada je vrijeme za gradsku špicu koja uz sebe već ritualno isprepleće odlazak na *pijacu* i druženje te ispijanje kave, ali isto tako i odlazak na pijacu vikendom u noćnim satima radi ritualnog ispijanja alkoholnih pića i druženja mladih osoba. Nadalje, naglasak će biti i na osjetilnoj dimenziji stvaranja mjesta koja uključuje pogled, sluh, njuh, miris i opip, a koja su često suprotstavljena ovisno u kojem dobu dana se biva na *pijaci*. Uz sve rečeno, sva iskustva i značenja sudionika koja oblikuju neko mjesto, u ovome slučaju *pijacu*, dovode me do koncepta multivokalnosti.

2.2.3. Multivokalnost

S obzirom da ću u ovom diplomskom radu pokušati obuhvatiti mnogoznačnost novogradiške tržnice, bitno je objasniti koncept multivokalnosti. U *Empowering place: Multilocality i multivocality* Margaret Rodman opisuje mjesto kao lokalno i višestruko (usp. 1992: 643), odnosno, opisuje aspekte multilokalnosti i multivokalnosti. Prema autorici, mjesta

imaju višestruka značenja koja su konstruirana prostorno (ibid.: 641). Iako autorica objašnjava da fizičko okruženje može biti multilokalno u smislu da oblikuje i izražava polisemična značenja mjesta za njegove sudionike, ovo zapravo predstavlja multivokalnu dimenziju mjesta. A multivokalnost često uključuje multilokalnost, odnosno, polisemična mjesta govore o praksama ljudi, njihovoj povijesti, sukobima i postignućima (ibid.: 649). Multivokalnost, kao i multilokalnost može osnažiti prostor konceptualno i pomoći u razumijevanju kompleksnih društvenih konstrukcija prostornog značenja (ibid.: 652). U kontekstu multivokalne dimenzije, novogradišku pijacu pokušat ću prikazati kao mjesto polisemičnih značenja kroz prikaze tržnice ne samo kao mjesto razmjene, nego i kao mjesto susreta, mjesto formalnih i neformalnih ekonomskih procesa i kao mjesto noćnog života. Analizom svakodnevnice pijace, dinamične interakcije sudionika, legalne i ilegalne razmjene dobara i kluba na otvorenome bit će obuhvaćena multivokalnost *pijace*. Zatim će biti obuhvaćena i višestruka značenja koja pridaju i stvaraju sudionici *pijace* iz njihovih perspektiva što se može okarakterizirati i kao multilokalna dimenzija koja daje pokušaj razumijevanja mjesta s različitih pozicija. Perspektive koje će biti prikazane su moja vlastita perspektivu, zatim perspektiva prodavača, kupaca, zaposlenika, mladih iz noćnog života i svih ostalih sudionika pijace.

3. DRUŠTVENA PROIZVODNJA TRŽNICE

3.1. Stvaranje tržnice

Iako je novogradiška tržnica izgrađena 1966. godine u Socijalističko Federativnoj Republici Jugoslaviji, „tržnica na malo“ je javna djelatnost koja datira od 1964. godine, kako je napomenuo i direktor *Eko Konga*⁴.

Slika 1. Ulaz iz Gundulićeve ulice u novogradišku tržnicu. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 10. prosinca 2021. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Međutim, iščitavajući novogradiške povjesnice i monografije⁵ primijetila sam da se u Novoj Gradiški obavljala prodaja poljoprivrednih proizvoda i prije 1964. godine, odnosno, prije nego je zakonom službeno ovjerena tržnica. Tako se, na primjer, spominje prodaja peradi i goveda, ali čak i prodavanje kuhanih i pečenih jela u gradu. Feliks Valentić u *Novogradiškom panoptikumu* izvlači zanimljivu crticu iz novogradiške povijesti (usp. 2004: 79) u kojoj novogradiški list *Graničar* 15. rujna 1923. piše: „Kako doznajemo, zabranila je kraljevska županijska oblast u Požegi prodavanje kuhanih i pečenih jela na ovdašnjoj promenadi iz

⁴ *Eko Kong* trgovačko je društvo koje se bavi poslovima tržišne djelatnosti u Novoj Gradiški od 2014. godine.

⁵ Neke od kojih su: *Novogradiška povjesnica* (2014), *Novogradiški panoptikum* (2004), *Novogradiški spomenar* (1998), a koji su pisani od strane arhivista i povjesničara Feliksa Valentića. U svojim povjesnicama i spomenarima Feliks Valentić piše povijesne crtice i rasprave o Novoj Gradiški i novogradiškoj Posavini.

higijenskih razloga. Na toj se promenadi prodaje gulaš, bijela kava, pečeno svakovrsno meso i kobasice najrazličitije provenijencije“. Iako mi je nepoznata točna godina početka djelatnosti tržnice u Novoj Gradiški i je li razmjena prethodno spomenutih dobara obavljena na nekom određenom prostoru koje je možda bilo imenovano kao tržnica, pokušat ću povezati stvaranje novogradiške tržnice iz urbanističkih planova iz 1955. godine, dokumenata rekonstrukcije tržnice iz 1980. godine i iz kazivanja mojih sugovornika i sugovornica.

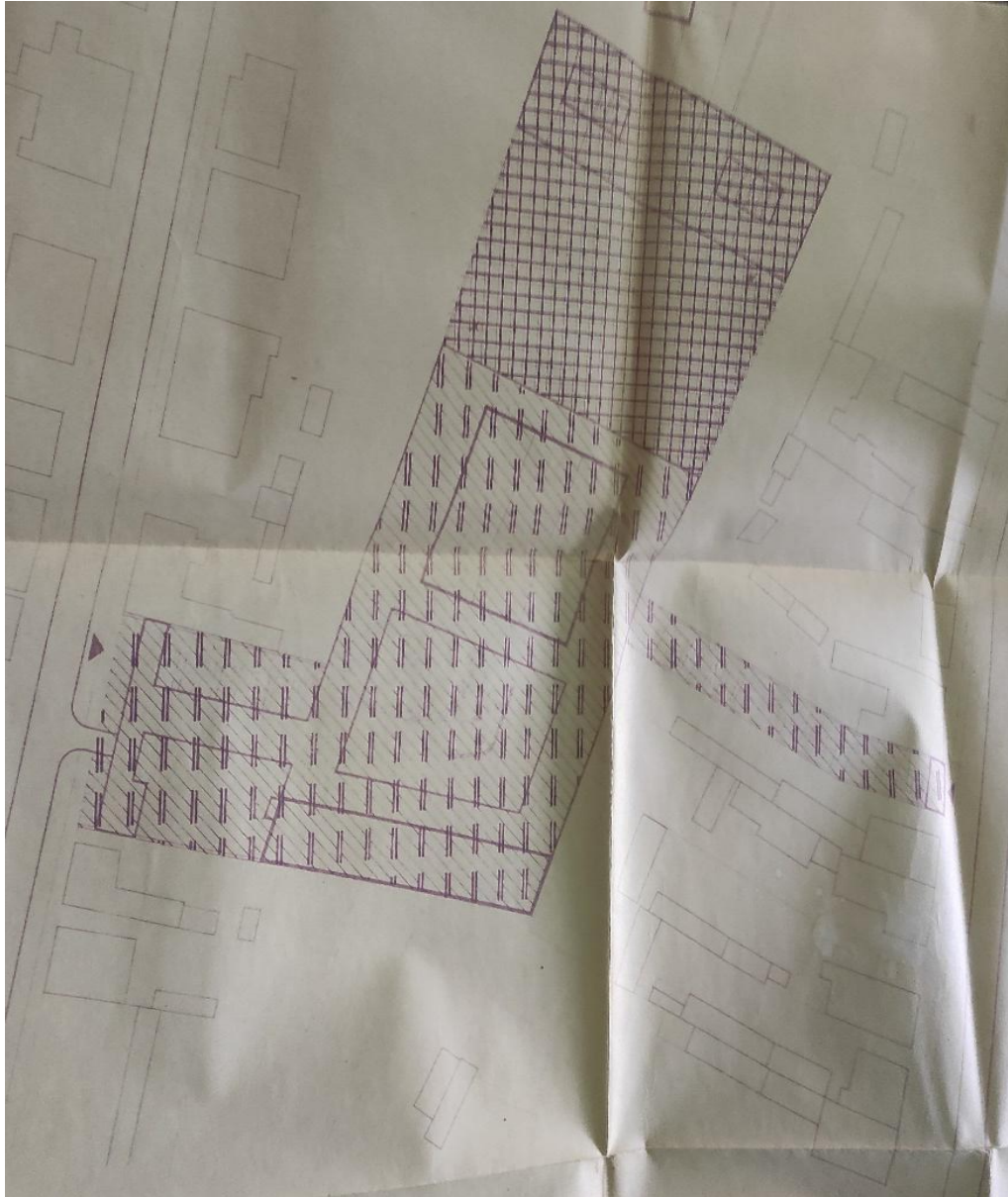
U urbanističkom planu iz 1955. može se primijetiti da se zapravo radi o rekonstrukciji već postojeće tržnice koja zapravo nije imala osmišljeni oblik i konstrukciju te se tako navodi da je za novu tržnicu predviđen prostor današnje tržnice i slobodne parcele opće narodne imovine⁶. Tržnica je tada bila situirana unutar izgrađenog bloka na prostoru koji okružuju izgrađeni objekti u ulicama Mirka Kljaića, Gundulićeva, Oršulićeva i trg Oslobođenja, kao što je navedeno u spomenutom dokumentu. Kao obrazloženje idejnog projekta navodi se da je potrebno stvoriti okruženi i ograđeni prostor izoliran od kuća i parcela i iz toga je napisani projekt orijentirao funkciju tržnice prema unutra, okruženi naokolo zidom i djelomično natkrivenim trijemom. Također, u planu je naveden i raspored funkcija tržnice, a koja je podijeljena u sljedeće grupe: zatvorena hala za prodaju mesa, ribe, peradi, pekarskih i mliječnih proizvoda, otvoreni, ali natkriveni trijemovi, otvoreni prostori za slobodnu prodaju, uprava tržnice, skladišta i grupa javnih zahoda. Realizacija nove tržnice isplanirana je u dvije etape izgradnje, a navedeno je da bi se najprije krenulo s prvom etapom izgradnje koja obuhvaća istočni dio tržnice. U istočni dio tržnice spada slobodni dio tržnice koji je okružen trijemom ispod kojeg su smještene klupe za slobodnu prodaju te zatvorena hala koja služi za prodaju mesa, mliječnih i pekarskih proizvoda, dok zapadni dio tržnice obuhvaća drugi dio otvorenog prostora za slobodnu prodaju, klupe za odmor, dvije česme sa pitkom vodom u zelenilu te na krajnjem zapadnom dijelu nalazi se natkriti trijem za prodaju povrća u kašetama i na klupama⁷. Iako ne znam sa sigurnošću je li plan izgradnje tržnice u potpunosti realiziran zbog nedostatka građe u literaturi, ipak se iz pojedinih kazivanja mojih sugovornika i određenih fotografija tržnice iz 1999. može iščitati jedan dio zamišljenog projekta, a koji će biti spomenut u daljnjem tekstu.

⁶ Dio dokumenta u kojem se nalazi tehnički opis izgradnje tržnice, a koji se nalazi u arhivu Nove Gradiške te sadrži urbanistički plan izgradnje tržnice iz 1955. godine. Svi spomenuti podaci o tržnici bit će preuzeti iz ovog dokumenta.

⁷ Svi podaci preuzeti iz već spomenutog popratnog dokumenta urbanističkog plana nove tržnice.

Slika 2. Prikaz urbanističkog plana izgradnje nove tržnice sa svim elementima. Fotografija je fotografirana 26. siječnja 2022. u arhivu zbog nemogućnosti skeniranja i kopiranja urbanističkog plana. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Slika 3. Etape izgradnje tržnice: istočni dio s desne strane, a zapadni mrežasti dio s lijeve strane. Fotografija je fotografirana 26. siječnja 2022. u arhivu zbog nemogućnosti skeniranja i kopiranja urbanističkog plana. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Iz gore spomenutih podataka i fotografija, može se primijetiti da je prvobitna namjena tržnice bila razmjena robe, od voća i povrća do mesa i peradi. Uz to, jedan dio prostora namijenjen je klupama za sjedenje i česmama s pitkom vodom iz čega se može iščitati da su tržnicu, osim kao mjesto razmjene, promatrali i kao mjesto odmora. Bitno je spomenuti da je u planu naznačeno i zelenilo, odnosno, redovi stabala koji bi zapravo služili za odvajanje istočnog prostora od zapadnog prostora tržnice te za stvaranje hladovine kod klupa za sjedenje. A kada se govori o klupi za sjedenje, koja može nositi sa sobom različita značenja, ona predstavlja i takozvano mjesto susreta i druženja među građanima i građankama. Najbolji primjer klupe za sjedenje kao

mjesta druženja i susreta je već spomenuta kulturno antropološka analiza kostarikanskih trgova Sethe Low (usp. 2010) u kojoj su klupe česti motiv koje prikazuju svakodnevnicu urbanog života sa svim njenim sudionicama iz kojih se iščitavaju razne društvene prakse.

Slika 4. Prikaz otvorenog dijela tržnice s klupama za sjedenje, stablima i česmama s pitkom vodom. Fotografija je fotografirana 26. siječnja 2022. u arhivu zbog nemogućnosti skeniranja i kopiranja urbanističkog plana. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Drugi službeni dokument u kojem se spominje tržnica idejni je projekt rekonstrukcije i modernizacije tržnice iz 1980.⁸ Idejni projekt pokrenuo je Centar, zanatsko, komunalna i trgovačka radna organizacija, a koja je ujedno i 1966.godine izvela radove konstrukcije tržnice. Ono što je navedeno u idejnom projektu je da se izgradi nova kanalizacijska mreža za sakupljanje i odvođenje oborinske vode, zatim izgradnja prometnica za teške terete i ulica za pješački promet te novi objekti u koje će se moći smjestiti nova prodajna mjesta, a koji će se izvesti kao montažna čelična konstrukcija. Kapacitet tržnice nakon rekonstrukcije bio bi ukupno 846 prodajna mjesta, a koja se dijele na natkrivene, nenatkrivene, mjesta za zanatske proizvode i pomoćna mjesta. Kao što se može primijetiti, u drugoj rekonstrukciji i nadogradnji tržnice plan je bio proširiti prodajna mjesta, betoniranje ulaznog prilaza u tržnicu radi prometovanja pri donošenju prodajne robe i betoniranje pješačke staze radi lakšeg prilazanja tržnici.

⁸ Drugi i ujedno zadnji dokument koji su našli u arhivu Nova Gradiška, a koji je vezan uz projekte rekonstrukcije tržnice.

Za prvi urbanistički plan nemam informacija je li se doista i realizirao, ali sa sljedeću fazu rekonstrukcije tržnice imam fotografiju iz 1999. godine, netom prije treće i konačne rekonstrukcije.

Slika 5. Prikaz tržnice iz 1999. godine prije zadnje rekonstrukcije. Crvenim krugom zaokruženo je područje tržnice. Fotografija fotografirana u zgradi *Eko Konga 03.* ožujka 2022. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Sugovornik s kojim sam najviše razgovarala o povijesti nastanka tržnice bio je direktor *Eko Konga* Vlado Ivković, a koji mi je i prilikom neformalnog razgovora napomenuo da misli da je tržnica iz 1966. slično izgledala kao i na ovoj fotografiji. Ono što sam primijetila na gore postavljenoj fotografiji je da se iz prvog urbanističkog plana mogu vidjeti izgrađeni otvoreni, ali i natkriveni trjemovi za prodaju te tržnica na otvorenome iza natkrivenih trjemova, dok iz drugog idejnog projekta primjećujem montažnu čeličnu konstrukciju s prodajnim mjestima. Također, u središnjem prostoru tržnice vidljivo je da su bile posložene klupe za prodajna mjesta. Direktor navodi da je tržnica tada bila podijeljena na Zelenu tržnicu i na prostor koji se koristio za prodaju široke potrošnje, a koji se nalazi iza natkrivenih trjemova. Osim direktora, i moji sugovornici na tržnici koji su prodavači već dugi niz godina potvrdili su da se dio otvorene tržnice na kojoj se nalaze prodajna mjesta nisu puno promijenila, ali je zato dio na kojem se

nalazi trgovački centar, nekada bio prazan neasfaltirani prostor na kojem se prodavala roba velike potrošnje. A nakon rekonstrukcije iz 1999. godine, može se govoriti o tržnici kakva je i danas.

Današnja (2022.) tržnica je tržnica na otvorenom s postavljenim betonskim klupama, okružena jednim dijelom lokalima, a trgovački centar koji se nalazi pokraj tržnice je jednim dijelom natkriven i ima manji broj prodajnih klupa te je okružen obrtničkim objektima, ugostiteljskim objektom, trgovinom *Konzum* i gradskim uredima. Osim navedenih, još jedna od stavki koje su se promijenile u urbanističkom planu tržnice, nakon prve dvije rekonstrukcije, je lokacija. Za vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije gledajući plan grada Nove Gradiške tržnica je okružena Gundulićevom ulicom, Trgom Oslobođenja i Kljajićevom ulicom. Osim što se u planu grada Nove Gradiške mogu primijetiti nazivi ulica, tako su i u urbanističkom planu naznačene ulice koje okružuju tržnicu. No, danas se tržnica nalazi na adresi Gundulićeva ulica BB te se u njevoj blizini nalazi Cvjetni trg. Iako tržnica fizički nije izmještena iz prvotne lokacije, mijenjanje naziva ulica i rekonstrukcije grada nakon rata, utjecala je na promjenu lokacije. Kao što piše Srđan Radović u knjizi *Grad kao tekst* (usp. 2013: 143), potpune promjene nacionalne paradigme u pojedinim područjima dovode do sličnih sveobuhvatnih intervencija u simboličkim znakovima u gradovima⁹. Od početka devedesetih godina, prema Radoviću (ibid.: 145), skup označitelja iz socijalističke ere brisan je i mijenjan novim sistemom ideoloških oznaka, u ovome slučaju Trg Oslobođenja postao je Cvjetni trg, dok su Oršulićeva i Kljajićeva ulica izbrisane iz plana grada. Time se preimenovanje ulica i trgova može promatrati kao politički performans u kojem se promjenom naziva ulice pokušava stvoriti i učvrstiti nacionalni identitet. Izuzev naziva ulica, od svog službenog rada pa nadalje, novogradiška tržnica bila je dijelom različitih trgovačkih društava koja su se bavila komunalnim djelatnostima u Novoj Gradiški. Najprije je tržnica bila dio već spomenutog trgovačkog društva *Centar*, a zatim, kao što je naveo Vlado Ivković, nakon likvidacije te iste tvrtke, stvorila se nova komunalna tvrtka *Kongrad*. Nakon *Kongrada* dolazi do osnivanja nove javne tvrtke *Slavča*, da bi nakon nekih sporadičnih ili određenih poslovnih problema, kako navodi Vlado Ivković, došlo do raspodjele tvrtke na tri komunalne djelatnosti: *Vodovod Zapadne Slavonije*, *Odlagalište* i *Eko Kong*. Povijesno gledajući, tržnica je osim simboličke promjene lokacije koja se očitava u promjeni nacionalne paradigme, bila i dijelom promjena trgovačkih društava koji su se bavili tržnom djelatnošću, a koja su se često mijenjala usporedo s promjenom gradske vlasti u Novoj

⁹ O mijenjanju naziva ulica nakon socijalizma u Hrvatskoj piše i etnologinja Dunja Rihtman Augustin u svojoj knjizi *Ulice mog grada* (usp. 2000).

Gradiški. Osim toga, svojom zadnjom rekonstrukcijom tržnica je promijenila i fizički izgled, te je tako od tržnice koja je nekada imala i zeleni dio i dio s prodajom robe velike potrošnje, ostao samo dio Zelene tržnice. Na mjesto šljunčanog prostora gdje se prodavala roba široke potrošnje, nastao je trgovački centar *Konzum* s objektima koji ga okružuju. Nakon modernizacije tržnice i izgradnje trgovačkog centra na lokaciji praznog prodajnog prostora, Vlado Ivković nadodaje „A onda se i maknuo taj dio gdje se prodavala roba široke potrošnje i mi smo na neki način sebi zabili nož u leđa s time jer na Zelenoj tržnici to ne smiješ prodavati, sve se to ukinulo“. I moja druga sugovornica Marina, koja je dugogodišnja prodavačica na tržnici, prisjeća se nekadašnjeg izgleda tržnice prije zadnje rekonstrukcije nadodajući

„Nije prije ovog *Konzuma* bilo, nije ovih lokala napravutih, niti ovoga tam, jel je bila ribarnica ili nije. Bile su ti one tam tarabe, sad sam se ja sjetila bile su dvije trafike, jedna s kruhom, jedna s upaljačima. I bila je jedna trafika s robom. To sam se sjetla, njih tri su bile gdje je *Konzum* sad“.

Iako u iščitanoj literaturi nije bilo previše informacija vezanih uz povijesni nastanak tržnice i općenito informacija o novogradiškoj tržnici, ipak se kroz urbanističke planove i kazivanja mojih sugovornika i sugovornica može iščitati povijesno ekonomski kontekst nastanka tržnice. Izgrađena 1966. godine pod vodstvom trgovačkog društva Centar, tržnica je ipak djelovala i prije toga. Iz urbanističkog plana koji je pisan 1955. godine, vidljivo je da se u idejnom projektu traži dorada već postojeće tržnice kako bi bila u potpunosti funkcionalna. Kako bi zadovoljila funkcionalnost idejni projekt dijeli tržnicu na različita prodajna mjesta, odnosno, po vrsti proizvoda koji će se prodavati. Osim prvotne funkcije tržnice koja je razmjena dobara, u idejnom projektu se nalazi jedan dio tržnice za odmor dodajući klupe za sjedenje i česme za pijenje pitke vode. Nakon prve rekonstrukcije tržnice, na red dolazi i druga rekonstrukcija tržnice koja stavlja naglasak na povećanje prodajnih mjesta i asfaltiranje prilaza tržnici. I zadnjom rekonstrukcijom, krajem 1990tih, tržnici ostaje samo tzv. zeleni dio za prodaju robe na malo, a dio koji je prije bio namijenjen za prodaju robe široke potrošnje zamjenjuje trgovački centar *Konzum* s popratnim objektima. Takav je izgled tržnice i danas, ali prema kazivanju Vlade Ivkovića grad Nova Gradiška planira prijaviti projekt *Rekonstrukcija i uređenje gradske tržnice Nova Gradiška*. Plan je javiti se na natječaj iz programa podrške gospodarskoj revitalizaciji Slavonije i Baranje i Srijema te Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske Unije. „Cilj projekta je unapređenje gospodarskog razvoja, atraktivnosti prostora u svrhu plasmana i promocije lokalnog područja putem rekonstrukcije tržnice Nova Gradiška kako bi se spriječilo daljnje iseljavanje te poboljšanje kvalitete života stanovnika i

tako dalje“, kao što navodi Vlado Ivković u svom kazivanju. Samim time možda novogradiška tržnica prođe i svoju četvrtu rekonstrukciju, a koja je usko vezana uz demografsku politiku hrvatske vlade, odnosno rekonstrukcijom i uređenjem gradske tržnice pretpostavlja se da bi se spriječilo daljnje iseljavanje njenih stanovnika. Na kraju, može se primijetiti da novogradiška tržnica, osim što je „kruh“ grada Nove Gradiške, ogledalo je političkih i ekonomskih promjena koje se očitavaju u rekonstrukcijama i modernizaciji tržnice.

3.2. Zelena tržnica

Nakon povijesno-urbanističkog konteksta tržnice u ovome poglavlju htjela bih proširiti današnji kontekst tržnice iz perspektive kazivanja mojih sugovornika i sugovornica te službenog dokumenta tržnice. Iščitavajući *Opće uvjete korištenja usluge javne tržnice na malo*, tj. tržnog reda, pokušat ću proširiti društveni i ekonomski kontekst tržnice kako bih lakše razumjela stvaranje novogradiške tržnice. Kao što je i tržni red podijeljen na cjeline, tako ću i ja u ovome poglavlju prikazati iščitani dokument po općim odredbama, uvjetima obavljanja prometa na tržnici, načinu rada i poslovanja na tržnici, pravilima ponašanja na tržnici, zdravstvenim, sanitarnim i tehničkim uvjetima te poslovima nadzora.

Zelena tržnica, koja se nalazi na adresi Gundulićeva BB, službeni je naziv novogradiške tržnice te je tako naznačena i na Google kartama. To je tržnica na malo što upućuje i njen naziv koji označava prodaju poljoprivredne robe na malo, odnosno prodaju povrća, voća i mliječnih proizvoda. Kao što sam već spomenula, tržnica je pod upravom *Eko Konga* koji je raspisao tržni red na temelju članaka *Zakona o komunalnom gospodarstvu* i *Zakona o trgovini*. Prema tržnom redu na tržnici se obavlja promet robom na malo te tržnicu čini otvoreni dio s otvorenim tržnim prostorom i klupama te lokali u kojima su prodavaonice i ugostiteljski objekti i djelomično natkriveni prostor. Središnji dio tržnice čini otvoreni prostor na kojem se nalaze betonske klupe za prodaju i okolni objekti u kojima se nalaze razni obrti i OPG-ovi kao što su ribarnica, trgovine odjećom, štandovi s odjećom¹⁰, prodaja ljekovitog bilja, prodaja mesa i peradi, prodaja ruktvorina itd. Pokraj središnjeg dijela tržnice nalazi se trgovački dio na dva kata koji je natkriven te su u tom dijelu trgovina *Konzum*, uredi *Vodopskrbe*, *Eko Konga* i *Odlagališta*

¹⁰ Iako se nalaze na prostoru tržnice, spomenuti štandovi zapravo nisu dijelom tržne regulative što je vidljivo iz kazivanja Vlade Ivkovića: „Van tržnice ima onaj jedan štand gdje se prodaje odjeća, ali nije dio tržišnog prostora jer nije u regulativi, to oni imaju ugovor s gradom jer je javni prostor u pitanju. To ti je kod samog ulaza u Gundulićevu i on nema veze sa Zelenom tržnicom, to je definirano gradskom uredbom“.

Nova Gradiška, još jedna ribarnica, kafić i OPG koji se bavi prodajom peradi. U natkrivenom dijelu nalazi se još betonskih klupa te je većina tih klupa rezervirano za prodavače i prodavačice mliječnih proizvoda budući da se nedavno koriste hladnjaci u prodaji istih proizvoda.

Slika 6. Otvoreni dio novogradiške tržnice s betonskim klupama i redovima drveća. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 09. svibnja 2022. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Slika 7. Zatvoreni dio novogradiške tržnice s betonskim klupama i okolo opasanim uredima, trgovinom *Konzum* te kafićem. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 09. svibnja 2022. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Na tržnici su sveukupno 122 betonske klupe za prodaju koje se daju u zakup putem javno objavljenog natječaja. U tržnom redu piše sljedeće „Prodajna mjesta daju se u zakup putem javnog nadmetanja, koje objavljuje Upravitelj, po pravilima koja su sastavni dio javnog natječaja. Postupak zakupa provodi povjerenstvo koje imenuje Upravitelj. Cijenu zakupa određuje Upravitelj u odluci o javnom nadmetanju (licitaciji)“. Iz neformalnih razgovora s prodavačima Marinom i Ljubišom saznala sam da su cijene klupa različite i mijenjaju se ovisno gdje se nalaze. Tako su, na primjer, u jednogodišnjem zakupu klupe uz prolaz skuplje nego one u sredini, kao što je naveo i Ljubiša u svom kazivanju: „A jer je u sredini, a ova je skuplja jer si odma pokraj staze. Na mjesečnoj bazi ja to uzmem, ovu sad plaćam trista, a onu ću dvjesta“. Za prodajna mjesta za koja nije sklopljen ugovor o godišnjem zakupu plaća se dnevna naknada koja danas iznosi dvadeset kuna¹¹. Dnevnu naknadu ili, još poznatiji naziv, *maltarinu* skuplja *maltar* tj. tržni radnik koji se osim ovom vrstom posla, bavi i održavanjem reda i čistoće na

¹¹ Kada je 2014. godine moja majka krenula s prodajom gljiva na tržnici dnevna naknada je iznosila 15 kuna.

tržnici. Prema kazivanju direktora trenutno stanje na tržnici glasi ovako: „Zakupaca prodajnog mjesta je trideset devet, od toga trideset šest klupa i tri prodajna mjesta van tržnice koja prodaju iz voće i povrće iz kamiona, ta su mjesta van tržišnog prostora ali su na neki način povezana s tržnicom. To je naše parkiralište i na kraju krajeva ti prodavači prodaju iz kamiona“.

Tržnica radi svaki dan u tjednu, osim blagdanima i praznicima, a radno vrijeme tržnice je od 7 do 13 sati, osim srijedom i subotom kada radi od 6 do 14 sati i nedjeljom od 8 do 12 sati kada je vrijeme buvljaka. Prema članku 7. i 8. iz tržnog reda opskrba robom dozvoljena je u radne dane jedan sat prije otvaranja tržnice i jedan sat nakon zatvaranja, a roba se isključivo prodaje samo na to određenim prodajnim mjestima tj. prema utvrđenom rasporedu i namjeni prostora. U otvorenom dijelu tržnice najčešće se prodaju proizvodi poput voća i povrća, a u natkrivenom dijelu tržnice s hladnjacima se prodaju mliječni i suhomesnati proizvodi. Također, naglašeno je da nije dozvoljeno izlaganje i prodaja robe s tla te je prodavač obavezan, prije početka prodaje, robu razvrstati po vrsti, istaknuti cijene i druge podatke o robi koju prodaje. Nadalje, u članku 12. naznačeno je da upravitelj daje prodavačima na uporabu vage i utege jer nije dopušteno korištenje vlastitih vaga i utega, osim u posebnim prilikama.

Nakon pravila ponašanja na tržnici, direktor u tržnom redu donosi zdravstvene, sanitarne i tehničke uvjete koji se moraju zadovoljiti u radu na tržnici. Tako je u člancima 19. i 20. opisano da je na tržnici dozvoljeno prodavati samo zdravstveno ispravne i za ljudsku upotrebu neškodljive proizvode, a neki od kojih moraju proći zdravstveni nadzor i kontrolu. U ovome dijelu spominje se i da izložena roba koja se prodaje mora biti zaštićena od štetnog utjecaja okoline te koji materijali se mogu koristiti za umatanje robe. Osim uvjeta prodajne robe, u članku 21. piše sljedeće „Prodavatelji roba na tržnici dužni su voditi brigu o osobnoj higijeni, uredno odjeveni i ne smiju biti pod utjecajem alkohola ili drugih opijata“. A s druge strane, Upravitelj, radi uređenja i održavanja tržnog prostora, dužan je održavati prostor tržnice čistim, prije početka radnog vremena postaviti posude za odlaganje otpada, po završetku radnog vremena očistiti tržni prostor, po potrebi osigurati dezinfekciju i deratizaciju tržnog prostora te prostor tržnice održavati u stanju funkcionalne sposobnosti, kako je i naznačeno u članku 23. Nadzor nad primjenom ovih Općih uvjeta obavljaju Upravitelj (putem ovlaštenih radnika), inspeksijske službe, komunalno redarstvo i policija, kao što je navedeno u poglavlju Poslovi nadzora u članku 24. U zadnjem članku *Poslovi nadzora* govori se o nadzoru obavljanja prometa robe u skladu s tržnim redom i drugim propisima, o uvidu o plaćenom zakupu i ispravama prodavača, upozoravanju korisnika tržnih usluga na nepravilnosti u radu i ponašanju, izvještavanju i prijavama komunalnom redarstvu, odnosno, policiji u slučaju narušavanja reda

i mira te izvještavanju i podnošenju prijave nadležnim inspekcijskim službama radi sprječavanja prodaje robe na tržnici koja nije dozvoljena.

Tijekom mog bivanja na tržnici, kao prodavačica, kupac i antropologinja, susrela sam se s prakticiranjem određenih zakona iz tržnog reda, ali isto tako i s ne prakticiranjem i ne poštivanjem spomenutih zakona i od strane prodavača i kupaca, kao i od strane nadležnih institucija. Međutim, o ovome ću više pisati u poglavlju *Društvenog oblikovanja pijace* u kojem ću pokušati prikazati je li ono što je doista navedeno i definirano u tržnom redu i provedeno u stvarnosti, ili se pak određenim društvenim praksama pronalazi tzv. *rupa u zakonu*. Iz analize društvene proizvodnje tržnice u kojoj najprije dajem povijesno urbanistički kontekst stvaranja tržnice, a zatim današnji ekonomski kontekst stvaranja tržnice, može se primijetiti da je tržnica označena kao mjesto prodaje poljoprivredne robe na kojem se prakticiraju određena pravila. Ona je u svom prvotnom značenju zamišljena kao trgovina na otvorenome u kojoj se događa trenutak razmjene između prodavača i kupca uz sve zdravstvene, sanitarne i tehničke regulative koje moraju biti provedene kako bi prodavačima bila dozvoljena prodaja, a kupcima osigurana ispravna roba. No, ono što mene zanima je: Stvaraju li se nova značenja na tržnici? i ako da, Koja su to značenja pripisana tržnici?, Kako se danas koristi prostor? i Je li na tragu s onime što je u dokumentima i urbanistički zamišljeno? Odgovore na ta pitanja pokušat ću dati u idućem poglavlju u kojem ću, za razliku od društvene proizvodnje tržnice koja površinski prikazuje tržnicu, dati opširniju analizu društvenog oblikovanja *pijace*.

4. DRUŠTVENO OBLIKOVANJE PIJACE

U ovome poglavlju bavit ću se društvenim oblikovanjem novogradiške *pijace*, a pitanja na koja ću pokušati dati odgovor su na koji način svakodnevna individualna iskustva (u koje posebno stavljam naglasak i na moje osobno iskustvo) oblikuju *pijacu*, koje skupove značenja mu pridaju njihovi sudionici te na koji način interakcije pojedinaca i njihove interakcije s fizičkim okruženjem oblikuju *pijacu* kao kulturno značenjsko mjesto. Poglavlje sam podijelila na dva podnaslova te ću u prvom podnaslovu *Autoetnografske refleksije pijace* analizirati novogradišku *pijacu* kao mjesto formalnih i neformalnih ekonomskih procesa, kao mjesto susreta i kao klub na otvorenom. U prvom opisu *pijace* analizirat ću legalne i ilegalne procese koji se događaju u tijeku razmjene na *pijaci*, odnosno kupnje i prodaje poljoprivredne, ali i druge robe i na koji način takvi procesi oblikuju *pijacu*. U drugom opisu analizirat ću *pijacu* kao mjesto susreta između prodavača i kupaca, međusobno između prodavača, međusobno između kupaca, ali i kao mjesto susreta različitih etničkih i rodni odrednica. Uz mjesto susreta vezat će se i zadnji opis *pijace* kao kluba na otvorenome koja se može okarakterizirati kao svojevrsna antiteza *pijace* po danu. U drugome, a ujedno i u zadnjem podnaslovu *Poliesmija pijace* pokušat ću prikazati *pijacu* kao mjesto polisemičnih značenja.

4.1. Autoetnografske refleksije pijace

Prije nego krenem u razlaganje autoetnografskih refleksija *pijace*, željela bih dati vlastiti prikaz *pijace* opisom koji je na trenutke zahvaćen osjetilnim dimenzijama bivanja na *pijaci*, a koji će se, osim u ovom poglavlju, prožeti i kroz sve ostale naslove i podnaslove.

Povremeno sam subotom znala raditi na *pijaci* te sam ju iskusila sam u svim godišnjim dobima, ali sam formalno istraživanje za ovaj rad započela u prosincu 2021. godine kada sam intenzivno krenula sa zapisivanjem terenskih bilješki. Jedne zimske subote u trenucima pisanja u bilježnicu ruke su mi se lagano počele odupirati olovci od hladnoće te sam morala ući u ribarnicu svojih roditelja kako bi se malo ugrijala. Većinu dana dolazila sam na *pijacu* u rano jutarnjim satima kako bih uhvatila prva slaganja klupa i prve kupce. Prodavačice i prodavači vadili bi iz kanta i kutija svoju robu te ju slagali na klupe pravilno u redovima, a pri kraju bi na kartonskim papirima zapisali cijenu i postavili ju na vrh robe kako bi cijene bile vidljive kupcima. Šetajući među klupe upijala bih svaki miris i boju cvijeća, povrća i voća koji su postavljeni na klupe ili na stolnjake koji su služili kao podloga.

Slika 8. Mijenjanje uloge iz antropologinje u prodavačicu. Odnosno, način na koji profesionalnu konstrukciju terena gradim u prostoru i vremenu svojega neprofesionalnog svakodnevnog života. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 10. prosinca 2021. Autorica fotografije je Ivana Jeftoski.

Ponekad bi me zapuhnuo i miris jutarnje kave i cigareta koje su ispijale i pušile prodavačice sjedeći jedna pokraj druge i jedući domaću narezanu kobasicu i sir. Svi prodavači i prodavačice tijekom zimskih perioda bili bi obučeni u više slojeva odjeće kako bi se zaštitili od velikih hladnoća. Marina je čak stavljala kutiju od stiropora kako bi u njoj držala noge ne bi li joj dodirivale hladan beton. Baka Mara bi pak sa sobom nosila bocu alkoholnog pića kako bi se ugrijala, a zatim bi na kraju radnog dana bila sva crvena u obrazima te bi polako, ali vrlo nespretno raspremala svoju klupu i čekala muža da dođ

e po nju. Promatrajući prodavače i prodavačice na *pijaci* uvijek sam zamišljala njihove životne priče i pokušavala povezati neke od priča s njihovim licima. Posebno sam voljela ići na *pijacu* subotom kada bi se skupio veliki broj sugrađana i sugrađanki, ali ne samo na *pijaci*, nego i u gradu. Tada bih odlazak na *pijacu* nadovezala s odlaskom na kavu, a na *pijaci* bih uvijek srela osobu koju poznajem i/ili nisam dugo vidjela. I kao prodavačica i kao kupac uklapala bi se i stapala s masom korisnika *pijace* te bi iz svoje insajderske pozicije uspjela čuti razne priče koje kruže *pijacom*.

Slika 9. Marinina obrana od hladnog betona. Fotografija nastala tijekom terenskog istraživanja provedenog 10. prosinca 2021., autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Osim otvorenog dijela *pijace*, uz njen prostor veže se i zatvoreni dio s trgovinom *Konzum* te gradski uredi koji su nekada bili prazni lokali. Sjećam se u srednjoškolskim danima da su spomenuti prazni lokali trebali biti namijenjeni mladima ili se bar tako pričalo, a sada su postali dio gradskih ureda. Znala sam čuti i priče o tim famoznim uredima u kojima se događaju svađe među zaposlenicima, a jedna od njih je obuhvaćala svađu između dvije radnice koje su se bojale za svoja radna mjesta budući da je novogradiški gradonačelnik Vinko Grgić završio 2020. godine u zatvoru radi primanja mita. Osobno nisam prisustvovala toj sceni, ali su mi roditelji i neke od prodavačica često znale prepričavati ovaj nemili događaj, zaboravljajući da su mi već prije to ispričali. Kada bi se pričalo o novim uredbama kojih se prodavači i prodavačice moraju pridržavati, uvijek bi u pričama prodavači pokazivali i mahali prstom na novotvorene gradske urede te govorili „To ovi tu, to je sve mafija“ ili „Tu se ne zna 'ko pije, a 'ko plaća“. U prepričavanju priča, ili bolje rečeno tračeva, koji bi kružili *pijacom* među prodavačima i kupcima često bi se osjećala kao da slušam radnju sapunice koja je puna zapleta radi što dramatičnijeg prikaza. A tek nakon što sam odlučila pisati o novogradiškoj *pijaci* u diplomskom radu i kada sam sjela za radni stol i krenula pisati sve rečeno, shvatila sam da pijaca u Novoj Gradiški ne djeluje samo kao kruh grada, nego i kao žuti tisak grada. Druga stavka koju sam

zanemarivala prije nego sam krenula promišljati o *pijaci* kao antropološkom *lokusu*, a koja je vrlo važna za *pijacu* je noćni život. Kao što je dan antiteza noći, tako je i *pijaca* po danu antiteza *pijaci* po noći. U srednjoškolskim, ali i u fakultetskim danima izlazila bi na *pijacu* svaki vikend te bi osim moje ekipe prijatelja i prijateljica, bile i ostale ekipe s kojima bi se znali družiti. Izlazili bi na pijacu petkom i subotom u večernjim satima, a najčešće bi to bilo oko 21 sat nakon što bi svi nabavili alkoholna pića. Svaka ekipa bila je za svojom klupom na kojoj bi rasprostrli sva pića koja imamo, plastične ili papirnate čaše te kutije cigareta i upaljače. Klupa je tada za mene predstavljala i šank i stolicu i mjesto druženja s ekipom. Noćna *pijaca* imala mi je okus cigarete i vina, miris dima i urina, a izgled kluba. I kada bi sutradan došla na *pijacu*, za vrijeme danjeg života, zaboravila bi sve od prethodne noći i opet uronila u šarenu sliku povrća i voća. No, onoga dana kada sam formalno krenula na *pijacu* kao antropologinja, shvatila sam da sam toliko uronjena u svakodnevnicu *pijace* da mi je na trenutke bilo teško maknuti se od starih uloga i postaviti se u novu. Od *pijace* koja mi je služila kao mjesto rada, kao mjesto kupnje i kao mjesto zabave, pretvorilo se u mjesto istraživanja u kojem sam se morala odmaknuti od naučenih znanja i pokušati ih sagledati iz druge perspektive. Tako je, na primjer, baka Mara koja je konzumirala alkoholno piće na svojoj klupi, a koju sam promatrala kao simpatičnu bakicu koja prodaje svoju robu i povremeno se opusti uz koji gutljaj pića, postala dijelom kršenja tržišnog reda koji nalaže da prodavatelji ne smiju biti pod utjecajem alkohola. Susreti koji su se događali na *pijaci* odjednom mi više nisu bili dijelom zabave kako bi mi prije prošlo radno vrijeme, nego dio u kojem sam prikupljala građu za daljnju analizu i koji su me odmaknuli od gledanja na *pijacu* samo kao mjesta razmjene. I naposljetku, noćni dio života kojeg gledam kao svojevrsnu antitezu *uobičajene* pijace, pokazao mi je sasvim drugo lice koje prkosi svim pravilima tržišnog reda. Nakon svih službenih i neslužbenih bivanja na *pijaci* te prikupljene građe, odlučila sam prikazati novogradišku *pijacu* kroz autoetnografske refleksije u kojima analiziram svakodnevnicu *pijace* te time otvaram pitanja kakvo je mjesto *pijaca* i koja značenja stvara i nosi sa sobom. Stoga sam ovo poglavlje podijelila na tri podnaslova, a to su *Pijaca kao mjesto formalnih i neformalnih ekonomskih procesa*, *Pijaca kao mjesto susreta* i *Pijaca kao klub na otvorenome* u kojima ću detaljnije analizirati na koji način se *pijaca* oblikuje na više značenjskih razina te ću pokušati dati odgovore na prethodno postavljena pitanja.

4.1.1. Pijaca kao mjesto formalnih i neformalnih ekonomskih procesa

Na mrežnom izdanju *Hrvatske enciklopedije* dana je definicija tržnice kao uređenog prostora u većim naseljima na kojem se u propisano ili uobičajeno vrijeme stanovništvo opskrbljuje namirnicama i drugim potrepštinama te obično imaju posebnu upravu koja utvrđuje pravila poslovanja, brine se o redu i čistoći te od prodavača naplaćuje pristojbu¹². Novogradiška *pijaca*, koja je u tržišnom redu slično definirana, može se promatrati kao pokretač raznih formalnih i neformalnih ekonomskih procesa. A kako bi pokušala prikazati spomenute procese, najprije ću polaziti iz vlastitog iskustva, a zatim iz iskustava mojih sugovornika i sugovornica te ću opisom jednog *uobičajenog* radnog dana na *pijaci* pokušati dočarati na što mislim kada kažem da je novogradiška pijaca mjesto formalnih i neformalnih ekonomskih procesa.

Kada se radnim danom dolazi prodavati roba na *pijacu* potrebno je doći prije njenog radnog vremena, odnosno, prije 7 sati kako bi namirnice već bile spremne za ranojutarnje kupce. Tijekom mojih radnih bivanja na *pijaci* primijetila sam da bi se već oko 6 sati počeli skupljati prodavači sa svojom robom koju bi donosili u autima, u kombijima, na biciklima ili bi pak dolazili pješke ako imaju manji broj prodajne robe. Roba bi najprije bila u drvenim ili plastičnim kašetama ili u kantama, a nakon toga bi se prostirala na klupe i slagale u redove ovisno koje sve vrste povrća i voća prodavači imaju.

¹² Hrvatska enciklopedija. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62571> (2022-05-08)

Slika 10. Baka Mara slaže robu na svoju klupu. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 10. prosinca 2021. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Nakon što bi većina prodavača izložila svoju robu na klupama koje su zauzeli, *maltar* koji je zadužen za naplaćivanje *maltarine*¹³, ali i za održavanje reda i čistoće na *pijaci* došao bi naplatiti *maltarinu* od onoga tko je taj dan dužan platiti dnevnu kartu ili mjesečnu kartu.

Slika 11. *Maltar* u prepoznatljivoj zelenoj jakni *Eko Konga* prikuplja *maltarinu*. Fotografija nastala tijekom terenskog istraživanja provedenog 10. prosinca 2021. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Način na koji se klupe raspodjeljuju su jednogodišnje licitacije u kojoj manji broj prodavača zakupljuje određene klupe ili se ide po principu dugotrajne prodaje na *pijaci*, odnosno ako osoba koja prodaje već dugi niz godina na *pijaci*, a nema jednogodišnji najam, ali je uvijek na istoj klupi onda se zna da je to njena ili njegova klupa. Osim što to znaju prodavači, tako su i kupci navikli da njihovi stalni nabavljači namirnica budu uvijek na starome mjestu te kako mi je u jednom od neformalnih razgovora rekao jedan kupac: „Ja bi žmireći mog'o doći kupiti na *pijacu* šta trebam kad već napamet znam 'ko je gdje na kojoj klupi i šta ima za prodat“. Kada bi

¹³ S obzirom da se osoba koja naplaćuje pristojbu klupa naziva *maltar*, tako su prodavači i prodavačice na novogradiškoj pijaci postrojbu nazvali *maltarina*.

i došao novi prodavač na pijacu, direktor, *maltar* ili prodavači uputili bi ih koju klupu smiju ili ne smiju zauzeti. Jedne subote kada sam prodavala gljive na *pijaci* Slavica, koja je imala klupu iza mene, nije taj dan došla te je gospođa koja prodaje jaja stala za njenu klupu, ali ju je već nakon par minuta jedan od prodavača upozorio da je to inače Slavičina klupa i da kada se ona vrati da će morati naći novo mjesto. Obično bi oko 7 sati već sve klupe bile spremne, a prvi kupci bi krenuli dolaziti na pijacu i zajedno s njima započeo bi proces razmjene. Moj radni dan na *pijaci* koji bi započeo u 6 i 30 a završio oko 12 sati, većinu vremena bi glasilo ovako: „Dobar dan, izvolite? -Daj mi pola kile šampinjona, ali ovih većih. I kol'ko je to?“ ili „Nema mame? Pa je'l bolesna? A baš lijepo što ju mijenjaš, kak' si ti dobra kćer“. U trenucima kada ne bi bilo toliko kupaca pričala bi s drugim prodavačicama oko mene ili bi slušala i promatrala što se događa na *pijaci*. Dinamičnost *pijace* najviše bi se osjetila oko 10 sati kada bi došao veći broj kupaca i tada bi svaki prodavač u okrilju svoje klupe prodavao svoju robu i/ili pozivao na svoju klupu „Dobar dan, svježe rajčice samo 15 kn kila“. Iako *pijaca* radi od ponedjeljka do petka, ipak je najveći priljev kupaca srijedom i subotom, a posebice velikim blagdanima poput Božića i Uskrsa kada bi se povećao i broj stanovnika Nove Gradiške jer bi u to vrijeme dolazili odseljenici iz Njemačke i Austrije.

Slika 12. Trenutak razmjene između prodavača i kupca u vrijeme predblagdanskih gužva. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 18. prosinca 2021. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

A u razgovoru s mojim sugovornicima koji rade na *pijaci* duži niz godina, većina ih se žali na smanjenje kupovne moći u zadnjih par godina, ali i na nove zakone koji im se nameću prilikom prodaje određenih proizvoda. Prema kazivanju Marine koja radi na pijaci od 80-ih godina i prodaje jaja, rezance i različito povrće „Na početku je izgledala *pijaca* mog ti reć' i lakša i bolja. Financijska moć je bila malo zgodnija. Bilo je više klupa i svega, više naroda i kupaca, i proizvođača“ te odmah daje i objašnjenje razloga smanjenja financijske moći „Država ukida, brani, ne da prodati, ne da ti živiti i et' tak“. Osim Marine, prema kazivanju Ljubiše koji već 25 godina prodaje na *pijaci*

„Nema mladih, ajd ak' dobiješ posao kol'ko tol'ku plaću, a zamisli ti koja imaš visoku stručnu spremu i nema posla i šta će on jedan mora otić da. Sad su oni pogriješili, kad je rat stao oni su trebali to riješiti na drugačiji način, sad su svi na socijalnoj pomoći i niko neće raditi, e tu je pogriješeno. Velka greška. Stabilizirat proizvodnju i da se ona izvozi i onda bi mogli, a ovak ništa. Ja njih proizvodim i prodajem i ak' ću ja uzet drugoga i da time raspolaže šta ću ja s time, a tak ti je i sve ovo društveno ostalo. I svaki dan sve teže i teže“.

Većina prodavača na *pijaci* su dijelom OPG-ovci koji nemaju fiskalne blagajne te stoga i nema izdavanja računa. Određeni obrti koji se nalaze na otvorenom dijelu pijace, a da svoju robu izlažu na klupama, bili su obvezni uvesti fiskalizaciju i samim time dužni su izdavati račune. A kada se govori o radu na *pijaci*, bitno je spomenuti da pojedini prodavači nisu u sustavu OPG-a i obrta pa se time otvara i pitanje prekarnog rada. „Prekarnim radom se može smatrati svaki oblik nestandardnog rada, rada koji odudara od situacije tradicionalnog modela zaposlenja: stabilnog radnog mjesta s punim radnim vremenom gdje radnik ima jednog poslodavca po čijem nalogu radi, posao traje kontinuirano kroz cijelu godinu i radnik očekuje da će biti zaposlen na neodređeno te uživa određene beneficije i oblike osiguranja.“ (Starčević 2014: 39) Prodavači s kojima sam u neformalnim razgovorima pričala o radu na pijaci naveli su da kod njih jednostavno nema mjesta godišnjem odmoru i bolovanju jer ako i jedan dan ne dođu na pijacu to bi za njih značilo da taj dan i nema zarade, a ako svake godine nisu uplaćivali naknade za mirovine neće ih ni dobiti. Prema kazivanju Marine „Ne uplaćujem ja za mirov'nu, od kud mi još to. Sad od ove godine si moram i zdravstveno plaćat. Nema mirov'ne kod mene, bit ću na pijaci i kad budem još starija baba neg' što sam sad“. Definicija prekarnog rada vrlo je izazovna jer je nemoguće ograničiti definiciju i obuhvatiti svaki oblik rada koji sa sobom nosi različite oblike nesigurnosti, kao što navodi i autorica Morana Starčević u članku *Prekarni rad i nemogućnost prekarne klase* (2014: 38), ali iz kazivanja mojih sugovornica i iz neformalnih razgovora može se primijetiti da pojedini prodavači i prodavačice ne uživaju beneficije i oblike

osiguranja poput plaćenog godišnjeg odmora ili bolovanja pa se stoga njihov rad na pijaci može okarakterizirati kao prekarni rad jer za njih predstavlja svojevrsnu nesigurnost. Međutim, treba obratiti pažnju da na tržnici ima i prodavača koji su dio OPG sustava ili obrtničkog sustava koji sa sobom nose neke od oblika osiguranja i stoga se ne može izvesti generalni zaključak da prodaja na *pijaci*, odnosno njeni prodavači, spadaju u domenu prekarosti.

Za vrijeme mojih radnih dana na *pijaci*, osim standardne prodaje i kupovine namirnica, primijetila sam i prodaju robe „ispod klupa“. Kako je i u tržnom redu naznačeno, određena roba koja zakonom nije dozvoljena za prodaju na tržnici ili roba koja je dozvoljena ali prodavač mora proći određenu kontrolu radi kvarnosti robe i samim time dobiti potvrdu za prodaju, ne smije se izlagati niti prodavati na *pijaci*. Međutim, često sam znala opaziti prodavačice koje ispod klupa drže rakiju te njihovi stalni kupci već znaju da boce u kojima dobiju rakiju moraju spremi u svoje vrećice ne bi li ih slučajno vidjela tržna inspektorica. A kada bih došla na *pijacu* kao kupac u prolazu znala bih čuti šaputanje jedne od prodavačica „Imam rakije, jel' ti treba?“. Osim toga, u zadnjih šest mjeseci prodavači i prodavačice jaja i mliječnih proizvoda moraju posjedovati određenu dozvolu za prodaju, odnosno, moraju se upisati u tržni registar kako bi dobili potvrdu za njihovu prodaju. Prema kazivanju Ljubiše „A bilo je sad za jaja, trebaš imat zeleni karton, sad sam ja to išo u Rešetare da mi srede pa ću dob't karticu do 50 komada, onda ću moć. Im'o sam sad skoro, jedno vrijeme nisu dali“. Prije nego su ušli u registar, pojedini prodavači držali su jaja ispod klupa, ali s obzirom da se otprije znalo da su oni prodavači jaja, kupci bi samo došli do njihove klupe i zatražili ih jaja, a u tome trenutku prodavači bi prvo promotrili cijelu *pijacu* ne bi li vidjeli inspekciju, a zatim bi na brzinu stavili kutiju jaja u vrećicu i rekli svojim kupcima da ih stave među drugu robu. I sama sam sudjelovala u takvim tipovima razmjene gdje bi jednu od prodavačica, prije nego je dobila svoju dozvolu za prodaju jaja, pitala za kutiju jaja i ona bi mi ih donijela iz skladišta u kojem drži prazne kašete. Također, jednom prilikom tijekom terenskog istraživanja uspjela sam zabilježiti razgovor između jedne prodavačice i kupca: „Gospođo imam sad i rezance i jaja al' ne smijem držat na klupi. -E super, taman sam ja i mislila kod vas kupiti“. Iako sam intervjuirala Marinu i Ljubišu, ipak sam u neformalnim razgovorima dobivala puno više informacija vezanih uz prodaju zabranjene robe na tržnici pa mi je tako Marina rekla da tržna inspektorica zna ucjenjivati prodavače da ako joj daju za besplatno namirnice onda im ona neće napisati kaznu ili napraviti detaljnu inspekciju. Osim što mi je Marina ispričala način na koji funkcionira razmjena između inspektorice i prodavača, osobno sam prisustvovala jednoj takvoj situaciji u kojoj je jedna od prodavačica vidjevši inspektoricu već pripremila vrećicu punu krumpira i dala joj ju bez da ih je ona platila.

Kao razlog prodaje ispod klupe Marina je navela da će ona ispoštovati sve što treba, ali neka joj onda inspektorica detaljno objasni što treba napraviti za dozvolu, a ne da ona mora raditi njen posao i istraživati nešto u što se ne razumije. Izuzev tržne inspekcije, rad i poštivanje pravila prodaje na *pijaci* trebala bi pratiti i nadležna institucija koja se bavi tržnom djelatnošću, u ovome slučaju *Eko Kong* tj. direktor i *maltar*. Prilikom intervjua s direktorom Vladom Ivkovićem dotakli smo se i teme prodaje zabranjenih proizvoda na tržnici i prodaje ispod klupe. Prema kazivanju direktora

„A strogo je zabranjeno prodavati alkohol i duhanski proizvodi, strogo zabranjeno. Imao sam slučaj kada je carina dolazila i nismo spriječiti nekoga tko je ispod stola imao rakiju i neki alkohol i na kraju smo mi morali platiti kaznu zato što je pobjegao i uslijed toga je uslijedilo rješenje. Ja sam bio razočaran i neopravdano kažnjen što ja nisam mogao spriječiti to jer kako ja znam da netko ima alkohol ispod klupe, ne mogu ja zavirivati ljudima u torbicu. Mi to ne možemo znati. Naša obaveza je opomenuti takve ljude i ako ne shvate tu opomenu ozbiljno onda ih prijaviti, ali ako mi ne vidimo da on to ima, kako mi to možemo onda spriječiti“.

Uz to, direktor nadodaje

„Kad si me pitala za ono prodavanje proizvoda što se smije, a što ne, evo uredbom je to sve objašnjeno, bitno je da se ima dokument kojim se vidi registrirana djelatnost i potvrda da se smiju prodavati izloženi proizvodi, sve ostalo što nije prijavljeno ne smije se, naravno. Među nama, ja gledam slike s portala tržnice u Slavonskom brodu, svako malo se vide proizvodi koji nisu uredbom regulirani i ne bi se smjeli prodavati kao što su kruh, tjestenina itd. A kod nas toga nema, regulirano je zakonom“.

Iako direktor u svom kazivanju napominje da se kruh i tjestenina ne bi smjeli prodavati i da se na našoj *pijaci* ne prodaju, ipak pojedini prodavači i prodavačice znaju na klupi imati izloženi kruh i rezance koje prodaju ili ih pak prodaju ispod klupa.

Novogradiška *pijaca* koja od ponedjeljka do subote ima različit izbor namirnica, nedjeljom postaje buvljak na kojem se prodaje roba široke potrošnje i to najčešće rabljena roba. Na novogradiškom portalu *Radiong.hr* pisali su se razni članci o novogradiškom buvljaku, a opisan je kao mjesto na kojem se može naći sve od igle do lokomotive¹⁴.

¹⁴ Radiong.hr. URL: <https://radiong.hr/od-igle-do-lokomotive-na-novogradiskoj-trznici/> (2022-05-09)

Slika 13. Buvljak na novogradiškoj pijaci. Fotografija preuzeta s mrežne stranice www.radiiong.hr. 09. svibnja 2022. godine. Autor fotografije je nepoznat.

Službeno, *pijaca* služi samo za opskrbu i prodaju robe na malo, odnosno poljoprivredne robe te je svaki drugi oblik prodaje zabranjen. Prilikom razgovora s jednom službenom osobom dobila sam informaciju da je to poznato, ali se ne poduzima ništa jer je to dio svakodnevnice tržnice. Buvljak je nedjeljom otvoren od 7 sati te završava sa svojim radom oko 12 sati. Većina prodavača na buvljaku su kolekcionari različitih stvari poput poštanskih markica, audiokaseta, glazbenih instrumenata i tako dalje, ali i svi ostali koji se žele riješiti viška stvari, a usput zaraditi novac. Prodavači buvljaka također izlažu svoju robu na klupama ili na parkiralištu *pijace* te plaćaju najam klupa ili prostora po istoj cijeni kao i prodavači *Zelene tržnice*. Na buvljaku, za razliku od *Zelene tržnice*, dozvoljeno je i cjenkanje i spuštanje cijena prodajne robe. Osim spomenute razlike, jedna od glavnih razlika¹⁵ između buvljaka i tržnice na malo je što je buvljak zabranjen, odnosno, zabranjeno je organiziranje buvljaka na mjestu *pijace* na kojoj se prodaje poljoprivredna roba. Iako nadležna institucija *Eko Kong* naplaćuje klupe i dozvoljava rad

¹⁵ Bitno je još spomenuti da je u periodu pandemije COVID bio obustavljen rad buvljaka na godinu dana, ali s popuštanjem mjera u 2022. godini buvljak je opet započeo sa svojim radom, za razliku od tržnice koja je radila cijelo vrijeme tijekom pandemije poštujući zadane mjere civilnog stožera.

buvljaka, a u razgovoru sa službenim osobama napomenuli su mi da je to jedan oblik „javne tajne“ o kojoj se ne priča, ali zna da je dio pijace. U neformalnom razgovoru s mojim ocem koji često zna otići na buvljak ne bi li pronašao kakav zanimljivi strip ili umjetninu, rekao je da nadležne institucije zapravo toleriraju buvljak jer trenutno ne mogu naći prikladnije mjesto na kojem bi se buvljak mogao organizirati. Bez obzira na sivu zonu poslovanja, buvljak je uspješno organiziran i posjećivan kao i *Zelena tržnica* tijekom tjedna.

Ako se novogradiška *pijaca* promatra iz perspektive urbanističkog planiranja i tržnog reda, onda se govori o mjestu na kojem se događa trenutak razmjene dobara između prodavača i kupaca, a roba koja se prodaje je poljoprivrednog tipa tj. sve od voća i povrća do mliječnih proizvoda. Uz to su propisana i određena pravila ponašanja i reda na tržnici, poslovanja i zdravstvenih i sanitetskih uvjeta, kao što sam i navela u prethodnom poglavlju. Gledajući *pijacu izvana* može se reći da su svakodnevne razmjene na *pijaci* dio formalnih ekonomskih procesa počevši od naplate *maltarina* prodavačima pa sve do naplate namirnica kupcima. Međutim, nakon samo jednog obilaska *pijace* kao kupca, a posebice nakon duljeg sudjelovanja na *pijaci* iz perspektive insajderice, može se primijetiti da te svakodnevne *uobičajene* prakse skrivaju *nevidljiva neizgovorena znanja* ove lokalne zajednice. Ta *nevidljiva neizgovorena znanja* prikazuju da *pijaca* izlazi iz diskursa tržnog reda te stvara neka nova značenja. Najprije, ona nije samo mjesto formalnih ekonomskih procesa, nego je i mjesto neformalnih ekonomskih procesa. To se može primijetiti po prodaji ispod klupe, odnosno, po prodaji zabranjenih proizvoda poput alkohola ili proizvoda za koje prodavači nemaju dozvolu. Zatim, tržna inspektorica ukoliko primijeti odstupanje od pravila ili nedozvoljene radnje ponekad reagira i napiše kaznu osim u slučaju da dobije mito u obliku besplatnih namirnica. Također, buvljak koji je zakonski nedozvoljen na gradskoj *pijaci* ipak radi i organizira se svaku nedjelju uz naplatu prodajnih klupa i mjesta u suglasnosti s *Eko Kongom*. U ovome slučaju *pijaca* reprezentira lokalna znanja u smislu da kupci koji dolaze na *pijacu* s ciljem kupovine zabranjene robe i robe ispod klupa već znaju kojim prodavačima ili prodavačicama će se obratiti, a oni koji prodaju znaju koga će pitati žele li kupiti robu ispod klupe. Moji sugovornici kao objašnjenje za prodaju ispod klupe navode da je financijska moć smanjena te da država sve brani, a u razgovoru s više prodavačica jedna od njih navodi „Kako ovi naši političari krađu, nikome ništa, a mi ovdje mali čovjek ako proda koje jaje ispod klupe ili rezance dobro da nas u zatvor ne strpaju“ na što se ostale slažu i klimaju glavom. Povlačenje paralela s trenutnom političkom i društvenom situacijom u Hrvatskoj u kojoj se priča o mitu i korupciji, prodavačice zapravo opravdavaju ilegalnu prodaju svoje robe. U neformalnom razgovoru s jednim kupcem on

navodi „kakva država takav narod, pa normalno da prodaju ispod klupe kad jadni ljudi moraju i zrak plaćat koliko sve košta kod nas, sve uzimaju lopovi“. Takvi neformalni ekonomski procesi zapravo mogu biti odraz ne samo lokalne zajednice o kojima je ovdje riječ, nego i šireg društva u kojem se i političare veže uz spomenute procese, a koji prema mojim sugovornicima zapravo reprezentiraju cijelu državu. Razmjena između tržne inspektorice i prodavača koja se može okarakterizirati kao iznuda i primanje mita zapravo prikazuje odnos moći između državnog službenika koji treba provoditi zakon te prodavača koji taj zakon treba ispoštovati. No, u ovome slučaju, radi straha od detaljnih inspekcija, čak i u slučajevima gdje nema nikakvih odstupanja, i u strahu od dobivanja kazni, prodavači i prije nego inspektorica dođe pripremaju i daju joj svoje namirnice besplatno te tako jedna od prodavačica navodi „ja poslujem kako treba, nemam ništa ispod klupe, ali ne daj Bože da ne dam ovoj inspektorici nešto za besplatno ta bi mi izmislila da nešto nisam ispoštovala pa joj ja uvijek kad prođe metnem malo krastavaca“. Iz svega rečenog, može se primijetiti da niti jedna strana sudionika na pijaci ne poštuje zadane regulative te izlaze iz diskursa ne samo tržnog reda, nego i urbanističkog diskursa. Tržna inspektorica i tržna uprava ne poštuju zadane regulative koje proizlaze upravo iz njihovih djelatnosti, a zajedno s njima i prodavači i prodavačice *pronalaze rupe u zakonu* prodavajući zabranjenu robu ispod klupe što na kraju čini jednu simbiozu formalnih i neformalnih ekonomskih procesa koji su dijelom *nevidljivih neizgovorenih znanja* novogradiške pijace i njene lokalne zajednice.

4.1.2. Pijaca kao mjesto susreta

„Slavica ti je iz Sičica, a čut ćeš po naglasku, ne možeš fulati. Dobra je ona, nekad naporna, ali znaš kakve su babe na tržnici. I jako ti je pobožna, nemoj ulazit s njom u te priče pa da se žena šokira. Vidjet ćeš i sama kakve su one. Najviše me čudi što su praznovjerne. Barbara, one ti sve vjeruju u kletve i uroke, ja nisam mogla vjerovat kad sam čula šta pričaju“

prema kazivanju Ivane prije mog prvog radnog dana na *pijaci* 2016. godine. Slavica me odmah pitala gdje je mama i je li možda bolesna. Prepoznala sam po naglasku da je iz Sičica, ali i da nisam primijetila, Slavica mi je sama krenula pričati o sebi. Tako sam od nje saznala da radi već dugo godina na *pijaci* i klupa na kojoj ima izloženu robu je oduvijek njeno mjesto, a inače je iz Sičica gdje ima svoju kuću i vrt u kojem uzgaja raznoliko povrće i onda ga dolazi prodavati na pijacu. Osim Slavice, u mojoj blizini je prodavala robu i Biljana koja ima otvoreni obrt te

prodaje vlastite proizvode, ali i proizvode drugih OPG-ovaca i obrtnika te uz pomoć muža radi svaki radni dan na pijaci. Biljana mi je u slobodnim trenucima od kupaca ispričala svoju priču i kako je došla s mužem u Hrvatsku za vrijeme Domovinskog rata, a rodom su inače iz Bosne i Hercegovine. Također, obje prodavačice su mi napomenule kako je većina prodavačica i prodavača ili iz okolnih mjesta Nove Gradiške ili iz sela poput Starog Petrovog sela, Davora, Ljupine, Sičica jer tamo imaju kuće s velikim vrtovima i poljima na kojima mogu uzgajati veću količinu povrća i voća. Prilikom intervjua s Ljubišom saznala sam da je on rodom iz Ljupine, iako se prije par godina preselio u grad, kao i Marina koja je rodom iz Bosne ali je došla u Hrvatsku prije rata i ostala živjeti u Novoj Gradiški. Većina prodavača na *pijaci* su žene od srednje do starije dobi te su mi prilikom neformalnih razgovora prodavačice rekle „A uvijek je bilo više žena na *pijaci*, kad je muž uvijek nešto radio, a ovo nam je bila k'o dodatna zarada, a neke su samo od ovog preživljavale i još danas preživljavaju, tak je to na selima bilo. To što si sadio, to si i prodavao“. Iako na *pijaci* ima i muških prodavača, većina mojih sugovornika veže *pijacu* uz rad bakica, kao što se može vidjeti i iz kazivanja Ivane koja kaže „znaš kakve su babe na tržnici“ ili u razgovoru s jednom od kupaca „ma naše bakice na *pijaci* imaju najbolju hranu“. Kada se govori o radu žena, bitno je spomenuti da su se žene u patrijarhalnom društvu uvijek vezale uz sferu doma pa je tako jedna od mojih sugovornica navela „Meni je ovo super radit, ja se maknem malo od kuće i odmorim od svih“. Premda je rad na pijaci ovim ženama omogućio odmak od sfere doma, ipak su nakon obavljenog posla na pijaci one morale obavljati kućanske poslove koji su u patrijarhalnom diskursu viđeni kao *poslovi žene* (Tomić-Koludrović 2015), a ne muškarca, kako navodi i moja sugovornica „Moram tu radit, dođem kuć' pa onda ručak skuhaj, pospremi, neće to valjda muško. To ti je naš križ koji mi žene nosimo“ na što su se ostale prodavačice složile. Prilikom razgovora o radu žena i većem broju ženskih prodavačica na *pijaci* moje sugovornice su nadodale „Ja nekako volim da je više žena, ovako kad ti bude dosadno uvijek imamo o čemu pričat pa komentirat“.

Slika 14. Prodavačice koje u pauzama od kupaca zajedno piju kavu i pričaju. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 10. prosinca 2021. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Navedeno kazivanje dovodi me do međusobne interakcije prodavača i pitanja na koji način njihova interakcija oblikuje *pijacu*. Izuzev kupaca s kojima komuniciraju, prodavači većinu vremena provode s drugim prodavačima. Ujutro popiju zajedno kavu iz aparata, dijele međusobno recepte i savjete, komentiraju društvenu i političku situaciju ili pak prenose najnovije tračeve vezane za grad i njegove stanovnike, ali si i međusobno pomažu. Prema kazivanju Marine „Vid' ove dvije sjele, jedu i piju kavu, one k'o da su restoranu. A šta ih briga, i ja isto zovem tvoju mamu da popijemo kavu. Dosadno bude pa si napravimo zabavu da nam bude ugodno“. „Ja uvijek nešto novo saznam na pijaci. Svi znaju šta se događa u gradu pa samo prepričaju i onda to kruži i dođe do mene. I da želim ne čuti, opet čujem kad izađem van popiti kavu“ prema kazivanju Ivane. Kao što se može primijetiti iz kazivanja mojih sugovornica, ali i iz mog vlastitog iskustva *pijace*, primjetno je da interakcija koja se događa među prodavačima stvara dinamičnost *pijace* te ju oblikuje kao kulturno značenjski prostor, odnosno kao mjesto susreta.

Izuzev prodavača koji značenjski oblikuju pijacu, bitno je spomenuti i druge sudionike koji sudjeluju u oblikovanju *pijace*, a to su kupci. Interakcija prodavača i kupaca na *pijaci* je

svakodnevna te u bilo kojem trenutku se na pijaci mogu čuti formalni razgovori poput koliko nešto košta, ali i duži razgovori u kojem kupac i prodavač pričaju o temi koja je nevezana za namirnice. Mnogi prodavači i prodavačice imaju svoje stalne kupce s kojima su u dobrim odnosima te prema kazivanju Ljubiše „Treba bit dobar s ljudima, onda oni opet dođu. A ev' ovo je moj kupac, on dođe kup't češnjak pa uvijek stane popričat o životu sa mnom“.

Slika 15. Ljubiša i njegov stalni kupac u trenutku prijateljske konverzacije. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 10. prosinca 2021. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Osim što kupci imaju interakciju s prodavačima, također imaju interakciju i s drugim kupcima. To su većinom poznanici i prijatelji koje su se slučajno sreli te uvijek stojeći sa strane ne bi li smetali drugim kupcima, pričaju o raznim temama. Većina tih interakcija događa se srijedom i subotom kada su dani za obavljanje velike kupovine namirnica na tržnici. Također, subotnja kupovina na tržnici često uz sebe veže i subotnju špicu, odnosno, odlazak na kavu. Iz vlastitog iskustva mogu primijetiti da sam subotnji odlazak na pijacu uvijek vezala uz odlazak i na kavu, a i prema kazivanju Sonje „Srijedom je to ako ćeš se slučajno s nekim srest, ali subotom je kod nas neko nepisano pravilo da se ujutro ide na kavu, obaviš *pijacu* i ideš na kavu“. Prije nego sam krenula promatrati *pijacu* kao predmetom mog istraživanja, nisam primjećivala spomenuto *nepisano pravilo*, ali nakon razgovora s mojim sugovornicima uvidjela sam da je subotnja špica

u Novoj Gradiški zapravo sinonim za odlazak na *pijacu* i na kavu te jedno bez drugoga ne ide te da je ono još jedan od *nevidljivih neizgovorenih znanja* koja se vežu uz oblikovanje *pijace* kao kulturno značenjskog prostora.

Tijekom moga sudjelovanja u svakodnevnicu *pijace* kao prodavačica, kao antropologinja i kao kupac zapisala sam i čula razne razgovore među kupcima, a u kojima se većinom priča o obitelji, o odlasku mladih u Njemačku, a u novije vrijeme i o pandemiji COVID te o političkoj situaciji u Hrvatskoj. Prilikom jednog terenskog istraživanja uspjela sam zapisati razgovor među dvoje kupaca, a koji su upravo obuhvatili sve gore navedene teme: „Odoše nam mladi u Njemačku, nema više nikoga, a situacija nam sve gora s ovom koronom i s našim nesposobnim političarima. Nema nam spasa bojim se ja“.

Slika 16. Kupci koje su se srele i stale popričati na *pijaci*. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 10. prosinca 2021. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Također, mnogo kupaca koji dolaze u ribarnicu mojih roditelja znaju komentirati i druge prodavače na *pijaci* te sam jednom prilikom uspjela zabilježiti što je rekla moja nekadašnja nastavnica hrvatskog jezika o prodavačici Biljani „Ne volim ja baš te naše Bosance, ali Biljana mi je dobra. Ona meni uvijek ostavi svježije povrće, a ja njoj znam donijeti dobru knjigu da si pročita“. Iz prethodnog kazivanja može se primijetiti da je moja sugovornica s jedne strane

postavila Biljanu u okvir njenog nacionalnog identiteta, ali s druge strane ju je i razlikovala od njenog nacionalnog identiteta stavljajući naglasak na njihovu razmjenu ne samo u obliku namirnica, nego i knjiškog znanja. A da *pijaca* na neki način djeluje kao žuti tisak grada uvjerila sam se skoro svaki put kada bih otišla na *pijacu*. Tako je bio i moj zadnji odlazak na *pijacu* u kojem sam djelovala ne samo u ulozi kupca, nego i u ulozi antropologinje jer sam tijekom razgovora s jednom poznanicom, majkom i prodavačicom pisala tijekom razgovora. Razlog tome je što se pričalo o zadnjem „skandalu grada“, kako je navela jedna od sudionica razgovora, a kojim želim prikazati kako *pijaca* može djelovati kao žuti tisak grada: „-Jeste čule za našeg kapelana? -Jesmo da, užasno, uopće ne želim to spominjati pred djecom. – Mi smo se u školi šokirali jer nismo uopće sumnjali u njega. Zamislite, još je bio s nama na maturalcu. – Mislim da su se svi šokirali. Evo na *pijaci* danas svi pričaju samo o tome“. Iz svega navedenog može se primijetiti da kada se govori o *pijaci* kao mjestu susreta, ne misli se samo na susret između kupaca i prodavača, nego i na sve interakcije koje oblikuju taj prostor kao kulturno značenjski mjesto, a u ovome slučaju su to interakcije među prodavačima, interakcije među kupcima, interakcije prodavača s kupcima te naposljetku interakcija sudionika *pijace* sa samim prostorom. No, uz sve rečeno, ipak je bitno spomenuti da interakcije među spomenutim sudionicima nisu jedine koje utječu na oblikovanje *pijace* kao mjesta susreta, nego se javlja i još jedna razina *pijace* koja prikazuje antitezu *Zelene tržnice*, a ona također predstavlja mjesto susreta, ali ovaj put samo među mladim osobama o čemu će biti riječ u sljedećem podnaslovu.

4.1.3. Pijaca kao klub na otvorenome

U srednjoj školi krenula sam izlaziti vikendom van te bih svaki petak i subotu navečer provela na novogradiškoj *pijaci*. Prije nego bi s prijateljima i prijateljicama odlučila otići u kafić ili u klub najprije bi bili na *pijaci* kako bi se „zagrijali“ prije izlaska u grad. Bilo da je zima ili ljetno, pijeње na *pijaci* se nije propuštalo, a posebice za vrijeme velikih događanja u gradu poput *Novogradiškog glazbenog ljeta* kada bi cijela *pijaca* bila puna mladih ljudi koji se međusobno družu, slušaju glazbu i piju. Zadnji izlazak na novogradiškoj *pijaci* upravo je bio na ljetno za vrijeme *Novogradiškog glazbenog ljeta 2021. godine*, ali je to ujedno bio i prvi put kada sam odlučila sudjelovati na *pijaci* ne samo kao jedna od mladih koja se družu nego i kao promatračica. Nakon što bi kupili alkoholno piće u trgovini svi zajedno bi se našli na *pijaci* i zauzeli jednu od slobodnih klupa. Piće, čaše i kutije cigareta postavljali bi na klupe te bi se oko nje poredali kao da smo u kafiću za stojećim stolom ili bi pak sjedili na tim istim klupama. Tokom večeri prilazili bi nekadašnji školski kolege i kolegice te različiti poznanici i

„nepoznanici“ te bi se krug ljudi za našom klupom samo širio. Sami smo si pripremili pića poput bambusa i gemišta, a tko god bi došao do klupe moralo se nazdraviti.

Slika 17. Okupljanje mladih na *pijaci* za vrijeme *Novogradiškog glazbenog ljeta*. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 15. kolovoza 2021. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Iako sam tu večer pokušavala na trenutke ući u ulogu antropologinje kako bi zabilježila *pijacu* u potpuno drugačijem izgledu nego što je po danu, ipak sam većinu vremena provela u svojoj standardnoj ulozi u kojoj se družim i pijem sa svima ostalima na *pijaci*. Za vrijeme srednjoškolskih dana nisam toliko razmišljala zašto se baš svi nalazimo družiti na *pijaci* i tada je ona za mene predstavljala mjesto zabave i druženja. Međutim, kada sam krenula povremeno raditi na *pijaci*, ona je za mene poprimila potpuno drugo značenje. Osim što sam se upoznala sa skrivenim znanjima *pijace* koje sam navela u prethodnim podnaslovima, isto tako je ona za mene bilo mjesto rada te kada bi nas prodavače i radnike *Eko Konga* zatekao nered od sinoćnjih druženja, zamjerala mladim ljudima koji nemaju obzira za nas. Ono što sam u tim trenucima zaboravljala je da sam i ja ta mlada osoba koja je puno puta provela vikende navečer na *pijaci*, znala ostavljati čaše i boce u nesmotrenosti.

Slika 18. Ja kao sudionica u druženju i pijenju na *pijaci*. Iako sam tu noć došla s ciljem promatranja za ovaj rad, ipak sam se na kraju prepustila i sudjelovanju. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 15. kolovoza 2021. Autorica fotografije je Barbara Abianac.

S obzirom na to da je okupljanje i pijenje na javnim mjestima zabranjeno, a posebice na *pijaci* na kojoj je propisan određeni tržni red, znala nas je par puta posjetiti policija i dati nam upozorenje da se maknemo što prije. No, većina nas bi i dalje ostala jer se policajci više ne bi vraćali, a i rijetki su bili trenuci kada bi došli u ophodnju na *pijacu*. Bez obzira na rijetke posjete policajaca, ipak su mi izlasci na pijacu ostali kao dio sjećanja na srednjoškolske dane, ali i u počecima studiranja i odlaženja doma za vikende. Nakon odrađenog terenskog istraživanja i intervjuiranja mojih sugovornika i sugovornica pokušala sam saznati odakle se uopće pojavila *tradicija* pijenja i druženja na *pijaci* vikendom navečer te kako uopće moji sugovornici i sugovornice gledaju na pijacu s obzirom na to da prodavači s kojima sam pričala nemaju ovu iskustvenu dimenziju *pijace*.

Slika 19. Noćna klupa na *pijaci*. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 15. kolovoza 2021. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

„Nekako šta ja znam, standard je bio da ideš piti na pijacu prije grada i tamo je bilo sto puta bolje nego u gradu“ prema kazivanju Sonje.

„Zato što, vjerojatno su se i starije generacije nalazile, točno se ne sjećam zašto sam tamo krenuo, ali bilo je općepoznato da se izlazi na pijacu. Zapravo je to više-manje bilo ja mislim kad smo pravo krenuli izlaziti van. Ja sam tad imao 17 godina, do 16-e nisam pravo izlazio van i kad sam krenuo pravo izlaziti van, naravno tu je došao alkohol uz to i uvijek je bilo općepoznato da se pije na *pijaci*“

prema kazivanju Borne. „Pa društvo se okupljalo tamo, a i znali smo se okupljati tamo prije izlaska. Nekad smo znali otići samo tamo, puštaš svoju glazbu, jeftinija cuga“ prema kazivanju Luke. Prema kazivanjima mojih dva sugovornika i jedne sugovornice, ali i iz mog vlastitog iskustva može se primijetiti kako je „pijenje na *pijaci*“ vikendima nešto općepoznato tj. nešto što je bilo uobičajeno i nije se propitkivalo. Svaki od mojih sugovornika krenuo je izlaziti na *pijacu* u srednjoškolskim danima te im je svima pijaca predstavljala noćni izlazak. U razgovoru s Bornom on nadodaje „Dakle uvijek je bilo općepoznato da ideš sa svojom ekipom, međutim,

pijaca nije bila samo tvoja ekipa nego mix više ekipa, a kak' je to bio manji grad ti si zapravo izaš'o s cijelom *pijacom* van“. Slično je nadodala i Sonja „Mi smo se uvijek dugo tamo zadržavali i došli bi prekasno u grad jer nam je tamo super bilo. A kad dođeš u grad već bude fajrunt i nekako se sve razvodni. Daleko od toga da nam nije bilo super u kafiću, naravno da je, ali ovo je bilo nekako intimnije svima nama“ te Luka „Pa dobro je ono znaš, zabavno je, tipa kad idem u klub ili kafić znam da ću plesat i to, a ovak' kad smo na *pijaci* znamo dost' i pričat, malo zaplešeš, ali uglavnom je neko druženje i cuganje, što je isto ok“. U razgovorima s mojim sugovornicima dotakli smo se i pitanja što je uopće predstavljala *pijaca* za njih u to doba izlazaka te prema kazivanju Borne

„Dakle to nije sam da si izašao sa svojom ekipom neg' si ti doš'o u upravo k'o u neki kafić, odnosno klub gdje ti točno imaš raspored stolova i ideš od stola do stola. Dakle, to je bilo mjesto okupljanja mladih ljudi, svih generacija. Mislim svih tih mladih generacija, od srednjoškolaca pa do mladih ljudi do 30-ih. Dakle ti, bez obzira što nisi više živio u gradu, bio si na primjer na faksu, uvijek si išao pit na *pijacu* vikendom i tu si viđao svoje generacije i mlađe i upoznaješ nove ljude“.

Dok Sonja navodi

„Pa ne znam, meni je ta neka atmosfera intimnija prije grada gdje je vjerojatno sutra ujutro ružno kad drugi moraju kupiti flaše i čaše kad je sve ostavljeno, ali ovaj, mislim da je to neka faza u životu gdje ti to zauvijek ostane u nekim lijepim uspomena i meni bar je. Išlo se van i subotom i petkom, i ja dobijem 20 kuna i petkom i subotom, i gdje ti sebi možeš priuštiti ići u kafić cijelu večer. A za 20 kuna ćemo si kupiti litru vina i cole, zato mislim da je mladima jednostavnije“.

A kao što su mene i moju ekipu znali posjetiti policajci, tako su i moje sugovornike te se Sonja uz smijeh prisjetila i njenih susreta s policijom „Uvijek su nas tjeroali, gdje god si vani te tjeraju i onda ti kažeš ok idemo, ali uvijek ostaneš. Skoro svaki vikend su znali dolaziti, samo upozore i kao morate ići, i onda mi kaže ok, spremamo se pred njima i onda oni odu i mi ostanemo“. Budući da je *pijaca* vikendom navečer služila kao mjesto izlaska za mlade, bitno je spomenuti da u blizini nije bilo otvorenih javnih WC-a te je uvučeniji dio *pijace*, odnosno dio koji je jednim dijelom skriven postajao javni WC. Moji sugovornici su komentirali i taj dio noćnog izlaska te je Sonja navela „A uvijek odeš negdje sa strane, iza da te nitko ne vidi“, a Luka mi je objasnio „Joj tamo gdje ima ona ogradica, znaš sigurno, mislim vjerojatno tamo i di svi ostali. Kak' je mračno možeš bilo gdje, samo se malo uvučeš“. Luka je u svom kazivanju naveo da sigurno znam na koje mjesto misli kada se govori o obavljanju nužde na *pijaci*, samim time

može se primijetiti ne samo moja insajderska pozicija, nego i način na koji se i u ovome slučaju otkrivaju *nevidljiva neizgovorena znanja* koja su meni kao insajderici na prvu predstavljala *uobičajena znanja*.

Slika 20. Prostor iza objekata koji se nalazi na *pijaci*, a koji za vrijeme noćnih izlazaka služi kao javni WC. Fotografija s terenskog istraživanja provedenog 10. prosinca 2021. Autorica fotografije je Barbara Jeftoski.

Pričajući o *pijaci* po danu i o *pijaci* po noći s mojim sugovornicima Borna je komentirao da ju po danu gleda sasvim drugačije te je naveo „Zato što je puno sve civiliziranije, puno je sve i čišće. Ne čišće, ali sređenije. Mislim ono kada se izađe van na *pijacu* to je pa k'o u svakom klubu, k'o u svakom kafiću. Uvijek se ostavi dojam nekog birca. Nije nužno bilo prljavo, ali nije bilo ni sređeno, na kraju krajeva ljudi su pišali tamo. Ali nije mi se uopće gadilo kad bi išao tamo ujutro, uopće nisam razmišljao o tome da su ljudi tamo pišali“. Dok je Luka uspoređujući kratko nadodao „Baš zato mi je genijalno jer je preko dana *pijaca*, a preko noći klub. To mi je baš super“. Osim što sam i sama znala nazvati *pijacu* klubom na otvorenom, u intervjuima s mojim sugovornicima primijetila sam da i oni koriste iste i/ili slične izraze poput kafić, klub, *birc*. Prilikom neformalnih razgovora i intervjuiranja prodavača na *pijaci* spomenuli su da njima ne smeta što mladi izlaze na *pijacu* i da ujutro, iako ih ponekad zna dočekati nered pa tako Ljubiša navodi „U znali su tamo zapišat u pičku materinu, au pa onda smrdi k'o đavo. Je je, bilo

je da da. Znaš šta ima ljudi koji to ne mogu podnijet pa su prali šmrkom, al' ljetno doba bude najviše. Ajd' još ovo zimsko doba je dobro“. No, napomenuli su kako su par puta mladi znali demolirati *pijacu* pa je tako Ljubiša naveo „Bude ovi mladi naprave cirkus, sad su oni mladi polupali cvjetnjak tam', jesi vidla“. Osim prodavača, o ovoj temi sam pričala i s direktorom Vladom Ivkovićem te prema njegovom kazivanju „Čuj, tržnica je otvorenog karaktera, nažalost. I čim je otvorenog karaktera idealno je mjesto za okupljanje ovog drugog karaktera. Ti mladi koji dolaze, dolaze redovno vikendom ili kad su prigodne manifestacije grada i nije sporno što se to događa na ovom mjestu jer sam to npr. vidio u Vodicama gdje se mladi okupljaju. Ali mladi ljudi koji imaju određen red, određenu disciplinu, ali sporno je to što postoje pojedinci koji eventualno naprave devastaciju prostora. Jednom se to dogodilo, imali smo cijelu zbrku itd., ali sve je to završilo normalnim slijedom“.

Iz navedenih kazivanja mojih sugovornika te iz opisa vlastitog iskustva bivanja na *pijaci* tijekom vikenda u noćnim izlascima može se primijetiti da je *pijaca* po noći uistinu antiteza pijaci po danu. Iako dijele neke od praksi poput interakcije među sudionicima *pijace* te dijelom predstavljaju mjesta susreta, ipak *pijaca* kao klub na otvorenome u potpunosti izlazi iz urbanističkog diskursa i okvira tržnoga reda onoga što bi novogradiška tržnica trebala biti. Prvotna namjena pijace je razmjena dobara između prodavača i kupaca, a *pijaca* u gradu bi trebala predstavljati određenu ekonomsku i gospodarsku sliku Nove Gradiške. Međutim, *pijaca* kao klub na otvorenome prikazuje drugačiju stvarnost. Od same postave klupa koje su za vrijeme radnih sati pune voća, povrća i mliječnih proizvoda, a dok su za vrijeme noćnih izlazaka pune alkoholnih pića, čaša i kutija cigareta pa sve do njihovih sudionika koji su po danu redom prodavači i kupci, a po noći mlade osobe u izlasku. Novogradiška *pijaca* je za moje sugovornike i za mene bilo mjesto izlaska u srednjoškolskim i fakultetskim danima, a naš prvi izlazak na *pijacu* bio je u potpunosti *uobičajena* praksa koja je među lokalnom zajednicom općeprihvaćena i ne preispitivana. Izlasci na *pijacu* su opisivani od strane mojih sugovornika kao intimniji za druženje i kao *tradicionalno* mjesto izlaženja mladih. Uz sudionike noćne pijace i prodavači i direktor koji su sudionici *pijace* po danu znaju za noćni život mladih na *pijaci* te se može reći da ga na neki način i toleriraju bez obzira na to što jedan dio *pijace* postane javni WC te, kao što je naveo jedan od mojih sugovornika, smrad koji se osjeti je nepodnošljiv. Iz navođenja direktora se može primijetiti da za njega nije sporno okupljanje mladih na *pijaci* jer ih on gleda kao na osobe koje imaju određeni red i disciplinu, iako krše, ne samo zakon okupljanja i pijenja na javnome mjestu, nego i pravila tržnog reda. „Ritualnim“ ispijanjem alkoholnih pića, puštanjem glazbe, međusobnim druženjem i pronalaženjem mračnih kutaka

pijace za vršenje male nužde, novogradiška *pijaca* se u noćnim satima odmiče od slike Zelene tržnice te postaje klub na otvorenome. Noćnom interakcijom mladih dolazi se opet do oblikovanja *pijace* kao kulturno značenjskog mjesta, ali ovaj put u drugačijem ruhu od *pijace* po danu te kao što je jedan od mojih sugovornika rekao „preko dana je *pijaca*, a preko noći je klub“.

4.2. Polisemija pijace

Prema Margaret Rodman multivokalna dimenzija mjesta obuhvaća mjesta koja oblikuju i izražavaju polisemična značenja (1992: 647). Polisemična mjesta govore o praksama ljudi, njihovoj povijesti, sukobima i postignućima. U tome smislu novogradiška *pijaca* može se promatrati kao mjesto polisemičnih značenja. Ona se značenjski stvara na nekoliko razina, a te razine su u ovom radu prikazane kroz autoetnografske refleksije *pijace*. Tako je novogradiška *pijaca* mjesto formalnih i neformalnih ekonomskih procesa, mjesto susreta i naposljetku mjesto noćnog života, odnosno klub na otvorenome. Na svakoj od tih razina *pijaca* se oblikuje ljudskim iskustvom, odnosno iskustvom njenih sudionika i društvenim praksama. *Pijaca* kao mjesto formalnih i neformalnih ekonomskih procesa prikazuje nam kako prodavači oblikuju *pijacu* kao mjesto razmjene u svim njenim oblicima, od legalnih do ilegalnih procesa kao što su na primjer prodaja ispod klupe. Osim prodavača, tržna inspekcija i nadležna institucija koja se bavi tržnom djelatnošću također su jedan od pokretača tih procesa te i oni, kao i prodavači, oblikuju i formalne i neformalne ekonomske procese. Poslovanje ispod klupe, potkupljivanje i primanje mita te poslovanje buvljaka koje nije zakonom dozvoljeno, prikazuju svakodnevnicu pijace i otkrivaju naoko *uobičajene* prakse koje su dio *nevidljivih neizgovorenih znanja* njenih sudionika.

Nadalje, *pijaca* kao mjesto susreta je *pijaca* u kojoj međusobna interakcija između prodavača, kupaca te između oboje sudionika prikazuje na koji način se *pijaca* odmiče od svoje prvotne namjene kao mjesta razmjene te dolazi do oblikovanja *pijace* kao žutog tiska grada, ali i kao mjesto susreta između različitih etničkih i rodni odrednica. Naposljetku dolazimo do *pijace* kao kluba na otvorenome koja djeluje kao antiteza *pijace* po danu te ona otkriva kako *pijaca* u potpunosti izlazi iz urbanističkog diskursa i okvira tržnog reda budući da sve ono što je zamišljeno da *pijaca* predstavlja, ona u svojoj noćnoj verziji ruši svaku percepciju *pijace* kao mjesta razmjene dobara. Od skupljanja mladih ljudi tijekom noćnih sati pa sve do alkoholiziranja, puštanja glazbe i druženja, *pijaca* se spomenutim praksama i interakcijama

oblikuje kao klub na otvorenome. Stoga se može primijetiti da je novogradiška *pijaca* u konfliktu s onime što je urbanistički zamišljeno, a etnografski opis prikazuje bogatstvo lokaliteta u kojem se isprepliću interakcije različitih sudionika pijace, različite društvene prakse te različita značenja koja *pijaca* stvara i koje *pijaci* prepisuju njeni sudionici. Osim što sve spomenuto prikazuje multivokalnu dimenziju *pijace*, potrebno je spomenuti i njenu multilokalnu dimenziju.

Kao što navodi i Margaret Rodman, multilokalnost je pokušaj razumijevanja mjesta s različitih pozicija (ibid.: 646), a budući da sam u analizi autoetnografskih refleksija *pijace* prikazala i perspektive mojih sugovornika, odnosno njihove realnosti *pijace* i koja joj značenja oni pridaju, može se reći da sam obuhvatila i multilokalnu dimenziju *pijace*. Izuzev mojih sugovornika, veliki dio prepisivanja značenja *pijaci* je iz moje vlastite perspektive budući da sam i sama sudionica njene svakodnevnice. A moja vlastita perspektiva može se podijeliti na tri različite uloge, a to su uloga prodavačice, uloga kupca i uloga antropologinje te sam u svakoj od tih uloga *pijaci* prepisivala različita značenja.

5. ZAKLJUČAK

U ovom diplomskom radu bavila sam se istraživanjem novogradiške tržnice, odnosno *pijace* koja se nalazi u samom centru grada i predstavlja mjesto nabavke namirnica građana i građanki Nove Gradiške, a samim time i mene. Kao stalna sudionica u svakodnevnicu *pijace* susrela sam s različitim pričama i društvenim praksama u kojima sam sudjelovala ne samo kao antropologinja, nego prvotno kao kupac, prodavačica i mlada osoba koja koristi *pijacu* kao mjesto noćnih izlazaka. Stoga sam istraživanju novogradiške *pijace* pristupila iz vlastite perspektive tj. kao insajderica te se prilikom pisanja ovog rada moja vlastita iskustva isprepliću s iskustvima drugih sudionika *pijace* kao što su na primjer prodavači, kupci, upravitelj, mlade osobe i ostali. Pijacu sam tijekom istraživanja i tijekom pisanja ovog rada promatrala u kontekstu stvaranja mjesta te me zanimalo kako je tržnica nastala, kako se stvarala i kako se danas stvara. Kako bih pokušala odgovoriti na prethodna pitanja promišljala sam uz aspekte društvene proizvodnje i društvenog oblikovanja konceptualnog okvira uprostonjavanja kulture.

Analizom arhivske građe i službenih dokumenata tržnice pokušala sam prikazati povijesno-urbanistički i političko-ekonomski kontekst stvaranja tržnice te se iz spomenutog može iščitati da je tržnica prošla tri rekonstrukcije i modernizacije koje su usko vezane uz promjene političkih i gradskih vlasti te nacionalne paradigme. Izgrađena 1966. godine, novogradiška tržnica je tada promatrana kao mjesto razmjene dobara te je samim time i njena funkcija postavljena na opskrbljivanje građana i građanki poljoprivrednom robom. Osim što je u svoje tri rekonstrukcije i modernizacije promijenila izgled, također je promijenila i različita trgovačka društva koja su brinula o tržnoj djelatnosti, a čije su promjene išle usporedno s promjenama gradske vlasti u Novoj Gradiški. U posljednjoj rekonstrukciji tržnice nakon Domovinskog rata, došlo je i do simboličke promjene lokacije koja se može iščitati u promjeni nacionalne paradigme. Iako sam prilikom iščitavanja povijesne i arhivske građe naišla na nedostatan broj informacija o sveukupnom stvaranju tržnice od njenih početaka, ipak se u urbanističkim planovima može primijetiti kako je prvotno značenje novogradiške tržnice, od početaka svojih službenih djelovanja pa sve do danas, mjesto razmjene poljoprivredne robe između kupaca i prodavača. Osim što novogradiška tržnica djeluje kao mjesto razmjene, u kontekstu društvenog oblikovanja *pijaca* se stvara i na drugim višeznačnim razinama koja prikazuju različita značenja koja *pijaca* nosi sa sobom i odmiču li se ona od njenog prvotnog značenja. Prva razina *pijace* kao mjesta formalnih i neformalnih ekonomskih procesa prikazuje nam kako prodavači oblikuju *pijacu* kao mjesto razmjene u svim njenim oblicima, od formalnih

do neformalnih ekonomskih procesa kao što su na primjer prodaja ispod klupe. Osim prodavača, tržna inspekcija i nadležna institucija koja se bavi tržnom djelatnošću također su jedan od pokretača tih procesa što je vidljivo u potkupljivanju i primanju mita tržne inspekcije te poslovanje buvljaka koje nije zakonom dozvoljeno, a koje nadležna institucija *Eko Kong* naplaćuje. Druga razina *pijace* kao mjesto susreta je *pijaca* u kojoj međusobna interakcija između prodavača i kupaca te između oboje sudionika prikazuje na koji način se odmiče od svog prvotnog značenja razmjene dobara te dolazi do oblikovanja *pijace* kao žutog tiska grada, ali i kao mjesto susreta između različitih etničkih i rodnih odrednica. *Pijaca* kao klub na otvorenome koja djeluje kao antiteza *pijace* po danu otkriva kako *pijaca* u potpunosti izlazi iz urbanističkog diskursa i okvira tržnog reda. Od skupljanja mladih ljudi tijekom noćnih sati pa sve do alkoholiziranja, puštanja glazbe, druženja i obavljanja male nužde u skrivenim i mračnim kutcima, *pijaca* se spomenutim praksama i interakcijama oblikuje kao klub na otvorenome. Međusobne interakcije sudionika i društvene prakse na *pijaci* prikazuju njenu svakodnevicu i otkrivaju naoko *uobičajene* prakse koje su dio *nevidljivih neizgovorenih znanja* njenih sudionika. Osim toga, u svakoj od tih značenjskih razina *pijace* primjetno je kako izlazi iz diskursa urbanističkog plana i okvira tržnog reda budući da se na *pijaci* svakodnevno mogu primijetiti neformalni ekonomski procesi, susretanje različitih sudionika *pijace* i kruženje njihovih priča kao svojevrsnog žutog tiska te naposljetku okupljanje mladih u noćnim satima u svrhu druženja i pijenja. Iako se može primijetiti da novogradiška *pijaca* danas nosi sa sobom različita značenja, ipak je njeno prvotno značenje kao mjesto razmjene i dalje prisutno jer za građane i građanke Nove Gradiške ona djeluje kao “kruh” grada. No, ono što je bitno spomenuti je da se to značenje neprestano reproducira i transformira što je primjetno i iz ovog istraživanja u kojem se, na primjer, razmjena na *pijaci* može iščitati kroz dva procesa, a to su legalna i ilegalna razmjena.

Budući da sam na početku rada naglasila da se vodim definicijom u kojoj je etnološko znanje situirano i parcijalno, odnosno da pišem o neobjektivnim istinama, za kraj mogu napisati da je u ovom radu predstavljeno moje osobno iskustvo sudjelovanja na *pijaci* iz tri različite pozicije. Smatram da je novogradiška *pijaca* kompleksno mjesto koje prikazuje različite društvene prakse i *neizgovorena nevidljiva znanja* njenih sudionika koju je čine bogatim lokalitetom, ali koja su i dalje otvorena za različite interpretacije ako se u budućnosti netko odluči baviti *pijacom* kao njegovim ili njenim predmetom istraživanja.

6. POPIS LITERATURE

Clifford, James. 1986. Introduction: Partial truths. U: *Writing culture*. ur. James Clifford i George E. Marcus, 1-27. Berkeley: University of California press.

Čapo Žmegač, Jasna et al. 2006. Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja. U: *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. ur. Čapo Žmegač, Jasna, Gulin Zrnić, Valentina, Šantek, Goran Pavel, 7-52. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Čapo, Jasna, Gulin Zrnić, Valentina. 2011. Oprostornjavanje antropološkog diskursa. Od metodološkog problema do epistemološkog zaokreta. U: *Mjesto, nemjesto: interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. ur. Čapo, Jasna, Gulin Zrnić, Valentina. 9-69. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku. Ljubljana: Inštitut za antropološke in prostorske študije.

Gulin Zrnić, Valentina. 2006. Domaće, vlastito i osobno: Autokulturna defamilijarizacija. U: *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. ur. Čapo Žmegač, Jasna, Gulin Zrnić, Valentina, Šantek, Goran Pavel, 73-97. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Gulin Zrnić, Valentina. 2006. Antropološka istraživanja grada. U: *Promišljanje grada: studije iz nove urbane antropologije*. ur. 7-15 Low, Setha M. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Hrvatska enciklopedija. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62571>
(2022-05-08)

Low, Setha M. 2010. *On the Plaza: The politics of public space and culture*. Austin: University of Texas Press.

Low, Setha M. 2017. *Spatializing culture: The ethnography of space and place*. London: Routledge.

Low, Setha M. 2006. Smještanje kulture u prostor: Društvena proizvodnja i društveno oblikovanje prostora u Kostarici. U: *Promišljanje grada: studije iz nove urbane antropologije*. ur. 92-123 Low, Setha M. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Opći uvjeti korištenja usluge javne tržnice na malo (tržni red). *Novogradiški glasnik*. br. 04/2019.

Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.

Radović, Srđan. 2013. *Grad kao tekst*. Beograd: Biblioteka XX. vek.

Radiong.hr. URL: <https://radiong.hr/od-igle-do-lokomotive-na-novogradiskoj-trznici/> (2022-05-09)

Rihtman-Auguštin, Dunja. 2000. *Ulice moga grada. Antropologija domaćeg terena*. Beograd: Biblioteka XX. vek.

Rodman, Margaret. 1992. "Empowering place: Multilocality and multivocality" *American anthropologist* 94 (3): 640 - 656

Starčević, M. 2014. „Prekarni rad i nemogućnost prekarne klase.“ *Diskrepancija* 13 (19): 37-57

Tkalčić Simetić, Mirna. 2015. *Hrelić – antropologija prijepornog mjesta*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.

Tomić-Koludrović, Inga. 2015. *Pomak prema modernosti: Žene u Hrvatskoj u razdoblju „zrele“ tranzicije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Valentić, Feliks. 2004. *Novogradiški panoptikum*. Nova Gradiška: vlast. nakl.

7. POPIS KAZIVAČA

Marina, (Podaci o kazivačici su dostupni autorici teksta), datum intervjua: 09.02.2022., u Novoj Gradiški

Ljubiša, (Podaci o kazivaču su dostupni autorici teksta), datum intervjua: 09.02.2022., u Novoj Gradiški

Luka Zdunić (06.04.2001.), Nova Gradiška, datum intervjua: 22.01.2022., u Novoj Gradiški

Borna Trogrlić (20.02.1996.), Auckland, datum intervjua: 25.02.2022., u Novoj Gradiški

Sonja Kao (01.02.1986.), Nova Gradiška, datum intervjua: 27.02.2022., u Novoj Gradiški

Vlado Ivković (Podaci o kazivaču su dostupni autorici teksta), datum intervjua: 03.03.2022., u Novoj Gradiški

8. PRILOZI

Slika 1. Ulaz iz Gundulićeve ulice u novogradišku tržnicu.

Slika 2. Prikaz urbanističkog plana izgradnje nove tržnice sa svim elementima.

Slika 3. Etape izgradnje tržnice: istočni dio s desne strane, a zapadni mrežasti dio s lijeve strane.

Slika 4. Prikaz otvorenog dijela tržnice s klupama za sjedenje, stablima i česmama s pitkom vodom.

Slika 5. Prikaz tržnice iz 1999. godine prije zadnje rekonstrukcije.

Slika 6. Otvoreni dio novogradiške tržnice s betonskim klupama i redovima drveća.

Slika 7. Zatvoreni dio novogradiške tržnice s betonskim klupama i okolo opasanim uredima, trgovinom *Konzum* te kafićem.

Slika 8. Mijenjanje uloge iz antropologinje u prodavačicu.

Slika 9. Marinina obrana od hladnog betona.

Slika 10. Baka Mara slaže robu na svoju klupu.

Slika 11. *Maltar* u prepoznatljivoj zelenoj jakni *Eko Konga* prikuplja *maltarinu*.

Slika 12. Trenutak razmjene između prodavača i kupca u vrijeme predblagdanskih gužva.

Slika 13. Buvljak na novogradiškoj *pijaci*.

Slika 14. Prodavačice koje u pauzama od kupaca zajedno piju kavu i pričaju.

Slika 15. Ljubiša i njegov stalni kupac u trenutku prijateljske konverzacije.

Slika 16. Kupci koje su se srele i stale popričati na *pijaci*.

Slika 17. Okupljanje mladih na *pijaci* za vrijeme *Novogradiškog glazbenog ljeta*.

Slika 18. Ja kao sudionica u druženju i pijenju na *pijaci*.

Slika 19. Noćna klupa na *pijaci*.

Slika 20. Prostor iza objekata koji se nalazi na *pijaci*, a koji za vrijeme noćnih izlazaka služi kao javni WC.